

Az Abauj-torna-gömöri barlangvidék.

Siegmeth Károlytól.

Magyarra fordította dr. Raisz Gedeon.

(Melléklettel)

I.

A Magas-Tátrától délre és délkeletre, Gömör-, Abauj-Torna- és Szepesvármegyéken egy nagy őshegységi tömeg terül el. Hatalmas gránithegyek alkotják a vázát ennek a hegységnek, melynek nyugati része leginkább gneiszből és csillámpalából, a keleti pedig jobbadán őssztyeppből van összealkotva. A hegytömeg északi és délkeleti részén többnyire fensíkokat alkotó hatalmas mészhegységek terülnek el, melyek egy, jó részben még ember nem járta földalatti tündérvilágot hordanak méhökben, barlangjaikban. Ámulattal, de egyszeremind a szorongásnak egy nemével lép az ember ebbe az alvilágba és mélyen meghatva szemléli a csodás alkotások egész tömegét, melyet a természet csak évezredekkel mérhető idő alatt hozott itt létre; mély csodálat fogja el, meglesvén a természetet ezen titkos műhelyeiben, melyekben műveinek létrehozásán folyton folyvást dolgozik.

A hegységtömeg nyugati részének s az ebben rejlő barlangoknak és sziklavölgyeknek a meglátogatását tűzte ki ez idej kirándulásának céljául a M. O. Kárpát Egyesület „Keleti-Kárpátok” osztálya. Szívesen kérem a tisztelt olvasót, kövessen utunkon. Bevezetésként megkísértem nagyobb vonásokkal ecsetelni a szóban levő vidéket s így módon vázlatos helyrajzi képet nyújtani a szíves olvasónak.

Orográfiai tekintetben három szakaszát kell e hegytömegnek megkülönböztetnünk, t. i. az Alacsony-Tátrát, a központi kárpáti Érczhegységet és az ez előtt délre fekvő mészfensíkokat.

Az Alacsony-Tátra a Magas-Tátrától délre nyugatkeleti irányban vonul el és hosszanti kiterjedésében jóval túlhaladja ez utóbbit. Nyugaton a Prassiva-hegységgel kezdődik, melynek csúcsai kezdetben nem emelkednek 1500—1600 méterre felül; csak odább kelet felé ér el a hegység a

Chabanecz (1955 m.) és Kotlicska (1937 m.) csúcsokkal jelentékenyebb magasságot. Kelet felé való további folytatása a hegységnek a Gyömbér, mely éjszak felé meredek lejtőjű sziklacsúcsok sorozatából áll. Itt van az Alacsony-Tátra legmagasabb csúcsa is, a sziklás és messziről látható Gyömbércsúcs (2045 m.); aztán más, jelentékeny magasságú csúcsok, mint a Chopok, (2004 m.) a Polana és Krupova-Hola, mindkettő 1890 m. magas. A Rovienki (1604 m.), a Cseretova Szvadba (Ördög-lakodalma) és az Urbovicza Uplasz (1393 m.) alacsonyabb csúcsok sorozatán végig a Vapenicza-hegységbe jutunk, mely a Nagy-Vapeniczával (1602 m.) éri el a legnagyobb magasságát. Innét megint emelkedik a hegység és elérve az 1841 m. magas Orlovát, már a Királyhegy (Kralova-Hola 1943 m.) területén állunk.

A Királyhegy, az Alacsony-Tátrának ezen keleti előőrse, ellentétben a sziklás Gyömbérrel kúpolaszerű alkatot mutat, mert gránittömege nem jut teljesen napfényre. Csak a kúp legmagasabb pontjától keletre eső Királysziklában (1693 m.) tör elő a gránittömeg, várromokhoz hasonló, vad és szaggatott szirttömeg alakjában. Ezen szirtek aljában mutogatják az asztalt, melyen Mátyás király egy fárasztó vadászat után étkezett volna. Kalchbrenner Károly mondja ¹⁾, hogy ezen étkezés emlékének megörökítéseül a következő feliratot szándékozott a király a sziklába vésetni: „Hix fuit Mathias rex, decomedit ova sex“ (Itt járt Mátyás király, megevett hat tojást). Arról azonban, hogy még is valósította volna a király, sehol sem történik említés; és nem is sikerült eddigelé senkinek fölfedezni a kérdéses föliratot. Vagy hogy talán épen a föliratot sziklát rombolták el azóta az irigy elemek!

A Királyhegyből három jelentékeny folyó ered, t. i. a Fekete-Vág az éjszaki lejtőn; a délkeletin a Garan, mely kevéssel azután nyugat felé kanyarodva, az Alacsony-Tátrát déli irányban határolja el; végre az északkeleti oldalon a Göllnicz. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a Hernádnak egyik forráspatakja, a Bisztra, a Királyhegynek egyik elágazásából, az Uplaszból veszi eredetét, és hogy a Hernád tulajdonképeni forrásai is a Királyhegy éjszaki előhegyeiben vannak: bátran állíthatni, hogy a Hernád is a Királyhegyből ered.

A központi-kárpáti Érczhegység az Alacsony-Tátrától délre és délkeletre, a Rima és Hernád között, Gömör-, Abauj-Torna- és Szepesmegyék területének egy részét foglalja el. A mi területünkbe azonban az Érczhegységnek csak az a

¹⁾ A Királyhegy. Magyarországi Kárpát-egyesületi Évkönyv 1875.

része esik, mely a Göllnicz és a Sajó, továbbá ez utóbbi és a Csetnek pataka között van.

A Királyhegy kelet felé való folytatását egy mészhegy-tömeg képezi, mely Káposztafalva és Igló mellett a Hernádig nyúlik és melybe a Göllnicz-folyó vájta bele felső folyásának medrét. Ezen hegység csúcsai csak csekély magassági különbözeteket mutatnak, valamennyien 1000 és 1200 méter közötti magasságnak, egyedül csak az Andrejszko nyúlik fel 1271 méternyi magasságig. A fensíkszerű alkat is csak kevéssé jut itt még érvényre, csakis a Havrana-Szkala (Hollókő 1158 m.), a Gerava (Geravszka-Szkala 1104 m.) és a Glac (1058 m.) mutatnak ilyen alkotót.

Számunkra különös fontossággal bír a Hanneshöhe-nek nevezett hegyhát, mely a Göllnicz jobb partján délnyugatról éjszakkeletre vonúl. Két főcsúsa a hegyvonalnak a Tafel (1174 m.) és a Kriván (1120 m.); a Göllnicz-folyó felé néző éjszaknyugati oldalában van a Dobsinai-jégbarlang bejárata.

Ebből a mészhegységből fejlődik ki a Szulova-hegység, melynek főgerince éjszaknyugat-délkeleti irányban vonúl a Sajó és a Göllnicz között. Jelentékenyebb kiemelkedései a Szmrecsinka (1268 m.), a Szulova-Hola (1258 m.), a Csertova-Hola (1248 m.), a Pozsálló vagy Ökörhegy (1215 m.) és a Pipitka (1270 m.) Ez utóbbinak folytatásaként részint a tornai fensíkba megy át a hegygerincz, részint pedig kapcsolatba lép azzal a hegylánczsal, mely délre a Göllnicz- és Hernád-folyóktól egész Kassáig vonúl. A Szulova-hegység főgerince ezenkívül még nyulványokat is bocsát ki magából, melyek Rozsnyó tőszomszédságában a Sajóig, más felől pedig a Göllniczig érnek el. Ugyanezen a hegygerinczen visznek át a Szepesből Gömörbe vezető útvonalak is. Ezek egyike, a Rozsnyóról Iglóra vezető, a Szmrecsínkától keletre 911 méter magasságban hágja át a gerinczet; — a másik, mely ugyancsak Rozsnyóról Krasznahorka felé Szomolnokon visz, az Uhornai-hágón vonúl át.

A Sajó jobb partján, közte és a Csetnek pataka között, szintén vonúl el egy hegyláncz, melynek kiemelkedő pontja a jellegzetes alakjáról már távolról felismerhető Rézhegy (Radzim 957 m.) és mely Rozsnyó közelében az Ivágyó-val végződik; — ettől délre már a pelsőczy fensík emelkedik.

Az Érczhegység délkeleti szakasza előtt fekvő mészfensíkok valamikor bizonyára teljesen egybefüggő lapos tetőt képeztek, mely csak idő folytán vált szét több részre. Most négy ily rész különböztethető meg.

1. A Murány és Csetnek pataka közötti fensík. Ez már

csak a Csetnek felé eső részében van meg teljes épségben; — a nyugati részét a víz behatása már teljesen megváltoztatta.

2. A pelsőczyi fensík a Sajó és a Csetnek között kelet-nyugati, — a Rozsnyó és Pelsőcz között pedig éjszak-déli irányban terjed ki; elyptikus alakú és valamennyi oldalán a mészfensíkokat jellemző meredek hegyoldalakat mutatja.

3. Ennek szomszédja a Sajó tulsó partján hirtelen felszökő sziliczei fensík, mely leghosszabb kiterjedését nyugat-keleti irányban éri el. A Torna vize mély medret vajt magának ebbe a fensíkba, keleti irányban hosszára nyúlt két szárnyra osztván azt el; az éjszakra eső szárny, az ú. n. Felsőhegy, a Tornától kissé éjszaknyugatra eső Szádellői-völgyig terjed, míg a déli szárny, az Alsóhegy, Tornától délnyugatra az ú. n. Hegyorrával végződik. — A sziliczei fensík belsejében van az ismert legnagyobb három üreg, az aggteleki Baradla és a Domiczai- vagy Búdöstói-barlang, valamint a Sziliczei-jégbarlang is.

4. A sziliczei fensíknak Felsőhegy nevű szakaszától csak a Szádellői-völgyhasadék különíti el a tornai fensíkot, mely kelet felé Jászóig és Szepszig terjed.

Ezen fensíkokat különösen azok a már távolról felismerhető, ólomszürke színezetű és csak gyér növényzettel borított, igen meredek hegyoldalak jellemzik, melyeknek felső párkányszélei majdnem teljesen vízszintes vonalúak. De nagyon tévednénk azért, ha teljesen rónáknak és kopároknak képzelnők magokat a lapos tetőket; ellenkezőleg nagyon is egyenetlenek és szaggatottak azok, az erdőtenyészet pedig annyira dús rajtok, hogy pontos helyismeret nélkül alig lehet ott fenn eligazodni. — A víz a ritkaságok közzé tartozik ezeken a fensíkokon, mert a számtalan nyelő és ravaszlyuk mind fölfogja az esővizet és levezeti a számtalan földalatti üregbe.

Hogy területünknek hydrográfiai viszonyairól is szóljunk valamit, megemlítjük röviden, hogy az ezen területet épen csak érintő Fekete-Vág és Garan kivételével, valamennyi patak és vízfolyás a Sajóba és a Hernádba ömlik. A Sajó két forráspataknak, a Sajó-pataknak és a Dobsina-pataknak, összefolyásából ered. Az előbbi Dobsinától nyugatra a Kipro és Sztolicsna (1480) havasok éjszakkeleti oldalán fakad és a dobsinai rendező pályaudvar közelében egyesül a Tresznik (1233—1398 m.) keleti oldalából fakadó Dobsina-patakkal. Eltekintve kisebb mellékpatkjaitól, Pelsőcznél a Csetnek vizét, Beretkénél pedig a Murány-patakot veszi föl a Sajó s aztán tágas völgyben halad tovább; Sajó-Szentpéter közelében, Ecseg mellett a Bódva egyesül vele, mely a tornai fensík éjszaki oldalán Stósz mellett eredve, a sziliczei és tornai fensíkok vizeit veszi föl. Ónod határában még a Hernád öm-

lik a Sajóba, mely Tisza-Luczon alól, Kesznyétennél végre maga is a Tiszába szakad.

A Hernád a Királyhegy éjszaki előhegyeiből ered; forrásterülete Vikartóczytól nyugatra és délnyugatra a Na-Jedlinki (1092 m.) és Csertovicza között van. A mi területünkre eső főmellékfolyója a Göllnicz, mely a Királyhegy északkeleti lejtőjén ered és főirányában kelet felé folyva Margittalva közelében a Hernádba szakad. A Göllnicznek legjelentékenyebb mellékfolyója a Pipitka éjszaki lejtőjén eredő Szomolnok vize, mely Remete mellett egyesül vele.

A mészterületeket kiválóan jellegzik a barlangi patakok kifolyásai, melyek különösen gazdag források képében látnak napvilágot; így a Csetnek völgyén Kún-Taplócza mellett, a Sajó-völgyben Gombaszög mellett és Jósafő közelében, a hasonnevű patak völgyében. Időszaki források sem ritkák a mészhegységben, ilyenek a Sziliczétől délkeletre fekvő Lófej és egy a Sztraczenai-völgytől oldalt a Hollókő közelében bugyogó időszaki forrás. Maga a Sztraczenai-völgy is onnan nyerte szláv eredetű nevét, hogy a Göllnicz vize egy helyen hirtelen elvész a mészkőzetben és csak jóval alább bukkan ismét felszínre. A sziliczei és tornai fensík oldalában kisebb tavak is fordúlnak elő. De mindezekről a tünetényekről majd bővebben szólunk alább.

A Központi-Kárpátok őshegységi tömegének geológiai viszonyait nagyobb vonásokkal már a bevezetésben ismertettük volt. Területünket észak felől egy hatalmas gránitvonulat határolja, mely különösen az Alacsony-Tátra nyugati részében az uralkodó kőzet; a hegység belsejében, mintegy annak vázát alkotva, szintén föllép ez a kőzet, így a Tiszolczytól északkeletre emelkedő Fábóva-Holában, a Nagy-Rőczétől északra eső Kakashegyben és a Szulova-hegység északnyugati részében körülbelül a Dobsina—nagy-rőczei vonalig a gneisz és a csillámpala az uralkodó és hegység alkotó kőzet; keleti részében az ős agyagpala, melyet devoni szénképződménybeli és dyasbeli üledékes kőzetek fednek.

A terület északkeleti részében, a murányi fensíkban, a hegység központi tömegébe mélyen betolúlva, — továbbá a délkeleti szakaszban triasbeli mészkövek lépnek fel, melyek a délkeleti fensíkokban is nagy kiterjedésre jutnak. A nyugati résztől, mely úgy sem esik már a szóban lévő területbe, eltekintve, itt csak a hegytömeg keleti szakaszával fogunk behatóbban foglalkozni; de fentartjuk magunknak, hogy később, ha majd kirándulásunk leírása közben a helyszínére érkezünk, egyes részleteket megbeszélhessünk.

Míg az Alacsony-Tátra keleti részében még a gránit az

uralkodó kőzet, mely a Gyömbérben mint biotitgránit lép föl¹⁾: addig a hegység keleti részében már nem juthat napfényre ez a kőzet és a Csertova-Szvadbától kezdve már a csillámpalának és a gneisznak engedi át a tért.

A Királyhegyen éjszakon és keleten zöld devoni palák fedik a gneiszt és a csillámpalát; a devoni palák előtt éjszakon ismét szénképződménybeli mészkövek, dolomitok, dyasbeli homokkövek és kvarczitok meg melaphyrok²⁾ fekszenek. Ezekhez többnyire triasbeli képződmények csatlakoznak. Délen közvetlenül a gneisz előtt ős agyagpala fekszik, melyet szénképződménybeli meszek, dyashomokkövek és triasdolomitok fednek. Ez utóbbiak mintegy előőrsei a délfelé eső murányi trias-mész-fensíknak.

Stur kutatásai szerint a dyasbeli kőzetek három emeletben fordulnak elő: a legalsó emelethez tálkos palák tartoznak, melyek kvarczhömpölyöket zárnak magukba; erre szemcsés grauwacke és kvarczit következik; a legfelső emeletbe azok a veres homokkövek esnek, melyeket melaphyrok törnek át és melyeket közvetlenül werfeni palák fednek. Az ezen homokkövek és a triashoz tartozó werfeni palák között sokszor igen nehéz megállapítani a határt.

A Királyhegytől keletre egy egész a Hernádig érő mészhegység van, mely a felső triasbeli meszekből és dolomitokból áll. A dolomitok különösen a nyugati részen túlnyomók s Pusztamező és Vernár között dolomit területen vezet az országút. A világos színű mészkövekben néhol gastropodák nyomaira akadni.

Az előbb említett mészkőhegységtől délkeleten a dobsinai hegység köti le figyelmünket. Dobsináról éjszakra kvarczdioritokat (diabas), kvarczitokat és zöld devoni palákat találunk; csekélyebb kiterjedésben mészköveket és palákat, kőszénképződménybeli homokköveket is. A várostól délre ős agyagpalák a túlnyomók. A mészhegységek határán diasbeli veres homokkövek és az alsó triashoz tartozó werfeni palák képezik az átmenetet.

A dioritokat³⁾ ezelőtt gabbro névvel nevezték. A kvarczdioritokon kívül kvarcnélküliek is fordulnak elő, ez utóbbiak

¹⁾ Roth Samu tanár szerint: (Egykori jégárak nyomai az Alacsony-Tátrában) a Bisztra- és Ludarova-völgyekben a Gyömbér éjszaki lejtőjén homlok- és oldalmorenák található egykori jégárak nyomaiként.

²⁾ A melaphyrokra vonatkozólag lásd: Dr. Roth Samu: „Az Alacsony-Tátra Melaphyrjainak göröcsövi és lángkísérleti vizsgálata. Földt. K. 1878. VIII.

³⁾ Dr. Posewitz Tivadar „Megjegyzések a dobsinai Zöldkőről. F. K. 1878. VIII.

Nagy László: „Adatok a dobsinai dioritról“. F. K. 1880 X.

főként a Langenbergen és a Guglberg déli lejtőjén. Különösen megemlítendő még a Dobsina városától nyugatra, a Kälbeln és Birkeln nevű dombokon, valamint a Garten nevű hegyoldalán előjövő diallag-serpentin.¹⁾

A most következő Szulova-hegység majdnem egészen ős agyagpalából áll, mely itt messze elterjedve a Göllnicz és a Szomolnoki-patak egész területét elfoglalja; csak a Pozsallótól éjszakra a Bukovinán (1240 m.), az Arany-asztalon (Goldener Tisch, 1318 m.), valamint az Uhornai-hágón egész Krasznahorkáig gneisz fordul elő. Délen köszénképződménybeli pala és homokkő, valamint dyashomokkő határolja az ős agyagpalát s egyúttal átmenetet képez a tornai mészkőfensíkba. Dernő közelében, az úgynevezett Veszárookban kösseni rétegeket konstatált Stürzenbaum²⁾ és sok jellegzetes kővéletet talált bennök.

A Sajó és a Csetnek-patak között fekvő hegység főtömegében szintén ős agyag- és csillámpalából áll, melyek előtt jó nagy területen mészkövek, palák és homokkövek fekszenek. A Radzimon triasbeli kagylósmész lép föl. A pelsőczi mészfensíkot észak felől diasbeli homokkő és szénképződménybeli pala, homokkő és mész határolják. A délkeleti mészfensík végre a triashoz tartozik, még pedig a felső triasmész itten az uralkodó kőzet. A sziliczei fensíkon, a Jósafői-völgy két oldalán le egész Szinig, továbbá a fensíknak keleti, Jabloncza felé eső lejtőjén s végre keskeny csík alakjában az Alsóhegy déli oldalán guttensteini meszet találunk. Perkupa és Szalonna között a Bódva két partján egészen elszigetelve lyasmarga fordul elő, mely a felső triasbeli mészköveket fedi s mint az alsó lyashoz tartozó képlet, egészen külön állást foglal el. Veres dyashomokkő Jabloncza, Körtvélyes, Almás, Szilas, Perkupa és Rákó határaiban fordul elő. Ugyanitt szénképződménybeli meszeket is találni. A tornai fensík szintén triasmészből, maga a tornai Várhegy triasdolomitokból áll.

Területünk hegységei igen gazdagok mindenféle érczekben, melyek már a legrégebb korban bányásztattak és feldolgoztattak; a quadok, a góthok és a magyarok nagyban üzték a bányászatot.³⁾

A bányászatnak a tatárjárás előtti időből származó nyomaira Jászón akadunk. Alig vonúltak ugyanis vissza a tatárok, máris

¹⁾ Dr. Roth Samu: „A jekelfalvi és dobsinai diallagserpentin leírása.“ F. K. 1881. XI.

²⁾ Stürzenbaum József: „A dernői kösseni rétegről.“ F. K. 1879. IX.

³⁾ A bányászatot illető legtöbb történeti adat Wenzel Gusztáv: „Magyarország bányászatának Kritikai Története. Budapest. 1880.“ című művéből van véve.

újra megengedte Albert, premontrei prépost, a jászóiaknak a bányászatot, szabályozván egyúttal annak mindenféle viszonyait. IV. Béla király Kálmán öccse által szintén megújíttatta 1255 a prépostság bányajogait, melyeket III. Endre király 1290. még ki is bővített. Általában a jászói prépostoknak köszönhető, hogy a bányászat a XIV. és XV. századokban nagy lendületet nyert ezen a vidéken.

Az is kétségtelen, hogy Dobsinán jóval a tatárjárás előtt űztek már bányászatot, és IV. Béla királynak egy 1243. évbeli okmányából kitűnik, hogy a királyok a dobsinai bányászatból már az említett időszak előtt is különféle hasznokat húztak.

A XV. században már szép virágzásnak örvendett területünkön a bányászat; bizonyítja ezt a felsőmagyarországi hét bányavárosi testület létezése is, mely 1487-ben Kassán tartotta első gyűlését.

„Item hernach stehent geschriben die artickel dy dy „percksteth peschlossen haben zw Casschaw an sannd Stephanstag prothomartiris zw weynachten Anno 1487. (Item aztán meg vagynak írva az artikulusok, melyeket a bányavárosok hoztak Kassán Szt.-István, az első vértanú, napján karácsonkor. 1487.)

A jegyzőkönyv 13 pontból áll, melyeknek címei a következők ¹⁾:

„1. Was der thun sall dez das vrtheil gesprochen wirth.
 „2. Eyn beschlussung der erbern steeth. 3. Wenn einer ein
 „vrtheil straffet was er pussfeldigk yst. 4. Die ander puss.
 „5., 6. Wie diese percksteth yren stull haben solln. 7. Was
 „ein pergkmaister zu richtenn hath. 8. Welicher arbeter vmb
 „sein lon clageth. 9. Ad idem. 10. Was eyn perkmaister
 „zw richten hath. 11. Von schulth wegenn. 12. Wen
 „man Ein erb schaczen soll. 13. Von genugk thun der
 „schuldiger.“

Rangban első volt ezen bányavárosok között Göllniczbánya; a többiek aztán ily sorban következtek utána: Szomolnok, Rudobánya, Jászó, Telkibánya. Rozsnyó és Igló.

A XVI. századtól kezdve hanyatlásnak indult a bányászat, mert egyes hatalmas családok, mint a Szapolyayak, pelsőczy Bebekék magokhoz ragadták volt a régi szabadalmakat és előjogokat. Igaz ugyan, hogy a mohácsi vész megtörte ezen családok hatalmát, és jobbérzelmű urak, a Thurzók, Palóczyak és mások léptek helyökre; mégsem sikerült többé a régi elő-

¹⁾ Lásd Wenzel Gusztáv fent idézett művét 361. és követk. l.

jogokat visszaállítani és a bányászatot a virágzás azon fokára emelni, melynek a XVI. századig örvendett volt.

Megérezték ezen viszonyok sajnos hatását a bányavárosok is, melyek Rozsnyó, Jászó és Igló kivételével mind a Szapolyayak hatalmába kerültek és melyeket I. Ferdinand 1526. és 27-ben Thurzó Eleknek adományozott. Göllniczbánya és Szomolnok e miatt Miksa királyhoz kérvényt intézett, melyben így panaszkodnak: „vnd wie in grosse armut vnd nott wir kumen; welches Euer Rhö. Khay. vnd Khö. Maiestät in irem camerguett zu grossen Abbruch vnd geringerung derselben langet“. . . . (és milyen szegénységbe és szükségbe jutottunk, a mi római cs. és kir. felségednek is a maga birtokán nagy csorbitására és megrövidítésére szolgál).

De csak a Thurzó-nemzetség kihalta után III. Ferdinánd alatt 1637-ben nyerték vissza a városok szabadalmaikat.

A többi bányavárosok, s köztük Dobsina nem jártak ugyan ily rosszul, de ezek is sokat szenvedtek a kedvezőtlen viszonyok miatt.

Csak a Rákóczy-féle zavarok megszűntével sikerült Láng Pálnak Dobsina városát előjogaitól megfosztani, melyeket 1772-ben nyert ismét teljesen vissza.

Területünkön a bánya- és kohóművek a tornai fensík körül, a Sajó-, a Csetnek- és a Sztraczenai-völgyben vannak. Vas, antimon, kobalt, nikól, galmei, arany, ezüst és egyéb érczek bányásztatnak itt.

A vas¹⁾ vaspát, barna-, veres- és mágnes-vaskő alakjában fordul elő. Vaspát Meczenzéken, Nadabulán, Váralján, Alsó-Sajón, Felső-Sajón, Rédiván és Dobsinán bányásztatik; barna-vaskő Tornamegyében Rákón, Szent-Andráson, Dernőn, Barkán és Lucskán; Görmörmegyében pedig: Váralján, Rozsnyón a Rákoson és a Bányaoldalon, Veszverésen, Alsó-Sajón és a Vashegyen. Veresvasércz Barkán, Rákoson és Váralján, mágnesvaskő pedig Rozsnyón fordul elő.

A felsorolt vasérczeket feldolgozó kohók közül az oláhpataki, alsó-sajói, betléri, berzétei, gombaszögi és dobsinai gróf Andrássy Manó tulajdonai; a csetneki, kúntaplóczai, henczkői és egy dobsinai a Concordia részvénytársulaté; a dernői gróf Andrássy Dénesé, a lúcskai gróf Zichy-Eerraris Bódogé; a sztraczenai végre Koburg-Gothai herczegé.

Ez a 14 kohó 1882-ben 455.884 mmázsa nyers vasat termelt és e végre 1,174.868 mmázsa vasérczet dolgozott fel.

¹⁾ Maderspach Livius „Magyarország Vasérczfekehelyei“ Bpest. 1880

A Concordia és a dernői vasgyár együtt 9439 mmázsa nyers öntvényt állított elő; a dernői magában 4852 mmázsa kereskedelmi öntvényt és 11.010 mmázsa kemény öntvényt t. i. vasúti öntött kerekeket készített. ¹⁾

Együttvéve 658 állandó kohómunkást foglalkoztatnak ezek a gyárak.

Antimonércz Jászó-Mindszenten, Rudnokon, Alsó- és Felső-Meczenzéken, Csucsomban és Dobsinán találhatók.

Rézércz Felső-Meczenzéken, Csetneken, Oláhpataján és Dobsinán fordul elő.

Kobalt és nikól kiváltképen Dobsina határában bányásztatik; a legutóbbi években azonban jelentékenyen hanyatlott ezen érczeknek a termelése. Tetőpontját 1878-ban érte el, a mikor is a termelt kobalt- és nikolérczek értéke meghaladta a 650.000 forintot; 1883-ban már csak 70.000 forintnyi értéket tett a termelés.

Galmei Pelsőcz-Ardón és környékén fordul elő, csak-hogy ez idő szerint nem termelik.

Arany és ezüst végre egyéb érczekkel keverve Dobsinán, Rozsnyón, Csetneken és más helyeken található.

A bányászat mellett az erdőművelés is nagy jelentőségű területünkön; az erdőalkotó fák a tölgy, a bükk, a nyír, a jegenye-, lúcz- és veresfenyő. Ezeken kívül előfordul még kisebb kiterjedésben a fűz, a jávor, a kőris és az ákácza. A Szádellői-völgyben elvétve még tiszafa (*taxus baccata*) is található.

Gömörmegye területén 361.054 kat. hold, Abauj-Tornamegyében pedig 207.906 kat. hold van erdővel borítva.

Hogy azonban, a mennyire lehetséges, a szóban levő terület határain belül maradjunk, járasonként fogjuk tekintetbe venni az erdészeti viszonyokat, még pedig úgy, hogy Abauj-Tornától a tornai és csereháti, Gömörből pedig a tornaljai és rozsnyói járások, meg Rozsnyó és Dobsina városok erdősegeit fogjuk számba venni. Az alább következő táblás kimutatás, mely Bedő Albert min. tanácsos ily című jelentékeny művéből van véve: „A magyar állam erdősegeinek gazdasági és kereskedelmi leírása Budapest 1885“ áttekinthető képét nyújtja ezen viszonyoknak.

¹⁾ A gömöri vasipar „kiállítási füzetke“. — A kassai kereskedelmi és iparkamara jelentése. 1882. évben.

Megye	Járási vagy városi terület	Tölgyes	Bükk- vagy egyéb lombos fa	Tülevelű fa	Összes erdőterület
		kataszteri hold			
Abauj-Torna	Cserehát	24624	10866	4941	40431
	Torna	22573	22729	707	46009
Gömör	Tornalja	52391	2460	—	54851
	Rozsnyó, járás	13981	43127	16561	73669
	„ város	—	2380	1986	4366
	Dobsina város	—	2723	7174	9897
	Összesen	113569	84285	31369	229223

Látjuk ebből, hogy a tölgyfa foglalja el az első helyet az erdőalkotó fák között, az egész erdőterületnek 50%-ját képezvén ez a fa; a nagy mészfensíkok és az erdőhelyek ezt uralják. Rozsnyótól éjszakra azonban már nem tenyészik. Második helyen, az erdőterület 37%-jával a bükkfa áll; területét a középhegységek képezik.

A tülevelű erdő végre 13%-ját foglalja el az erdőterületnek, uralkodó területünknek éjszakai tájain, leginkább Rozsnyótól és Dobsinától éjszakra a Sajó- és Sztraczenai-völgyekben és ezek mellékvölgyeiben. Dobsina városa határában majdnem háromszor túlhaladja a tülevelű állomány a bükköst, míg a tornaljai járásban éppen semmi fenyes nincs. A legnagyobb tölgyállomány a tornaljai járásban van, t. i. az egész erdőterületnek mintegy 95%-ja; a legnagyobb bükkállomány, az egész erdőterületnek 58%-ja, a rozsnyói járásban található. A tornai járásban egyensúlyban vannak a tölgy és a bükk, míg a cserehátiban majdnem kétfakkora területet foglal el a tölgy, mint a bükk.

Magától értetik, hogy ezen erdőségekben bőven található mindenféle vad; van itt medve, farkas, hiúz, róka, szarvas, vaddisznó, vadmacska, nyest, vidra, borz stb. A Királyhegy közelében az Orlován havasi morgia is található.

Népességi viszonyok. Hogy területünk már a történelem előtti időszakban is lakott vidék volt, bizonyítják az Aggteleki-barlangban talált idevágó leletek, mint csontok, szerszámok, cserepek és ékszerek, melyek az ember megtelepülésének legrégibb tanújelei.¹⁾

A magyarok bejövetele előtt szarmáta, germán, hun, avar és szláv népek lakták Pannoniát.²⁾

Természetes, hogy nem bocsátkozhatunk azon különben is leginkább mondaszerű népségek felsorolásába, melyek a magyar földet lakták, hanem csak arra kell szorítkoznunk, hogy kövessük azon gyér nyomokat, melyek területünknek a magyarok bejövetele előtti lakosságára vonatkozólag némi útbaigazítást nyújthatnak. Ezeken a nyomokon elsőben is a quádokkal találkozunk, azon germán népfajjal, mely a szvéveknek egy ága, Morvaországból délkelet felé vett útjában e helyütt települt le és bányászattal foglalkozott. Itt való tartózkodásának biztos jeleit, Majláth Béla³⁾ szerint, a Liptómezyében, a Felső-Garan és Vág völgyében (Pottornya, Liptó-Ujvár) található pogány-várakban bírjuk. A quádok még az avarok idejében is bányászatot űztek, sőt maradványaik valószínűleg még a magyarok bejövetelekor is területünkön laktak.

Velök egyidejűleg a szarmáta népcsaládhoz tartozó jászok merülnek fel, csakhogy ezek inkább a síkságot keresve a Tisza vidékén terültek el. Valamivel később a góth néptörzshöz tartozó gepidák lépnek itt fel, kiket aztán az egyesült longobárdok és avarok győznek és igáznak le. A longobárd királyfi, a győzedelmes Alboin, az elesett Kunimund király koponyájából serleget készíttetett magának, Rozamunda leányát pedig nőül vette. A gepidák földjét az avarok foglalják el Baján nevű khánjok vezérlete alatt; ők bírák két századnál hosszabb ideig, t. i. a frank-avar háborúig, (791—803), mely uralmoknak véget vetett. Nagy Károly egész a Dunáig birtokba veszi az avarok földjét és határainak biztosítására az Ostmarknak nevezett tartományt alapítja.

¹⁾ Báró Nyáry Jenő „Az Aggteleki-barlang mint őskori temető. Bpest. 1881.

²⁾ Lásd: Fessler-Klein „Geschichte von Ungarn. I.“ Paul Hunfalvy „Ethnographie von Ungarn. Bpest. 1877.“ Ugyanő: „Die Ungarn oder Magyarern. Wien und Teschen 1881.“ Dr. J. H. Schwicker: „Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. Wien und Teschen 1881.“ Wenzel Gusztáv: „Magyarország bányászatának kritikai története. Bpest 1880.“ Majláth Béla: „Liptómezyei őstelepek. Archaeologiai Közlemények IX. 1873.“

³⁾ Lásd a fentebb idézett munkát, továbbá a nemzetközi anthropológiai és régészeti congressus munkálataiban: „Restes de fortifications paiennes dans le Comté de Liptó (Compte rendu de la huitième session à Budapest 1876.)

Már az avarok idejében vándoroltak be szláv népek Oroszországból a kárpáti tartományokba, sőt magok az avarok hívták volt be őket a föld megművelése végett. Ezen szláv törzsek később fel is szabadultak, s mind jobban és jobban elterjedtek; végre, elhagyván az avarok régi lakóhelyeiket, a szlávok maradtak a föld egyedüli urai.

A IX-ik század második felébe esik Szvatopluk nagy morva birodalmának alapítása, kinek Vastag Károly Pannóniának legnagyobb részét is hűbérbe adta.

A mint Arnulf a német császári trónra lépett és hatalmát megerősítette, azon volt, hogy fenhatósági igényeit a nagy szláv birodalom felett is érvényre juttassa; háborúba keveredvén Szvatoplukkal, az akkor Etelközben letelepült magyarokat hívta ellene segítségül. Ezek a pannóniai síkon legyőzván a szlávokat, hazájokba tértek vissza, csakhogy ezt időközben a bessenyők foglalták volt el. Jobbnak látták tehát a magyarok tovább vándorolni; átkeltek a Kárpátokon és birtokba vették Magyarországot.

Az országnak a magyarok általi birtokbavételéről Kézai Simon, Márk, Turóczi és Béla király névtelen jegyzőjének többé-kevésbé mondaszerű krónikáiból nyerünk hírt.

A névtelen jegyző szerint a Duna és Tisza közötti terület egész a Kárpátokig Zalán bolgár fejedelmet uralta ez időtájban. Laborcz legyőzése után követséget menesztett Árpád Zalánhoz, mely 12 fehér mént, 12 tevét, kabar fiúkat, ruthén leányokat és drága ruhákat vitt neki ajándékkul annak fejében, hogy a Sajóig való előnyomulását megengedje.

Árpád azután Szerencsnél ütötte fel táborát és a Sajótól a határig terjedő földet Böngör fiának, Borsnak, adományozta, a ki Borsod és Ujvár várait építtette. Eközben meghalt Szvatopluk, három fiára hagyván birodalmát; ezek mihamar viszálykodásba jutottak egymással. Arnulf császár pedig ugyancsak hasznára fordította viszálykodását. Szerencstől tovább vonúlt Árpád hadaival, Felső-Pannónia meghódítására: Gömör, Zólyom, Nógrád és Bars vidékein alig talált ellentállásra; csak a mai Nyitrában állta útját Zobor, morva fejedelem, kit azonban legyőzött. Ezzel véget ért 896-ban a nagy morva birodalom, melynek keleti részét végleg birtokba vették a magyarok

A gyér lakosságú területen — a mint láttuk — már szláv törzseket és talán a quádok és avarok maradékait találták a magyarok. Német származású lakossága alig volt akkor még e területnek, ezek csak később jöttek be.

Azok a németek, — leginkább lovagok kíséretökkel, — a kik Géza vezér (972—997) és Sz.-István király (997—1038)

idejében jöttek az országba, alig bírnak jelentőséggel területünkre nézve.

A németek tervszerű betelepítése csak II. Géza idejében kezdődött tulajdonképen és folyton tartott a XII., XIII. és XIV. századokon keresztül.¹⁾

A Szepességen és a területünkről nyugatra eső bányavárosokban alsó-németek települtek le leginkább; területünkön magán ellenben felső-németek, az ú. n. „Gründnerek.“

E szerint csakugyan áll Hunfalvynak²⁾ azon állítása, hogy Magyarországon az államot magyarok állapították meg, a városokat pedig a németek építették.

Kiváltképen a mi területünkön lettek a németek a tulajdonképeni városalapító elemmé; ők alapították, mint a bányászat mindmegannyi központjait, Göllniczbányát, Szomolnokot, Meczenzéfet, Rozsnyót, Dobsinát és a többi bányavárosokat.

Nagy barátja volt a városoknak már III. Endre király is (1290—1301), de virágzása tetőpontjára csak Róbert Károly alatt (1308—1342) jutott a városi elem és vele német telepünk. Különösen a bányavárosok örvendhettek ezen király kiváló kegyének. Utódja I. Lajos is kedvelte a városokat s ezek alatta nagy tekintélyre és jólétre tettek szert. De már a XV. században hanyatlani kezdett csillaguk; sokat szenvedtek a husziták betörései, egyes olygarchák túlkapásai, a török hadjáratok és az ellenreformáció által. Ezek a szomorú állapotok a XVI. és XVII. századok alatt is folyton tartottak és csak a XVIII. században kezdett újra erősödni a városi német elem.

Jóllehet századokon át közvetlen egymás tőszomszédjában lakott a szepességi alsó-német és a „Gründner“-nek nevezett felső-német törzs: mégis mindenik híven meg tudta őrizni sajátosságait nyelvben és szokásokban.

Engedje meg a szíves olvasó, hogy a tájzólások összehasonlítása végett néhány példát hozhassak fel.

A valódi szepesi tájzólás au, ai, äi lapos kettős magánhangzóival ma már leginkább a Poprádvölgy városaiban és falvaiban dívik.

Az irodalomba két „vak szepesi“ (blinde Zipser)³⁾ vezette be azt a tájzólást, t. i. Lindner Ernő (Lëndner's Ernst aus

¹⁾ Dr. J. Krones: Geschichte des deutschen Volksthumes im Karpathenlande. Graz, 1878.

²⁾ Hunfalvy. Magyarország ethnografiája. 276. l.

³⁾ A szepesiekről, (kikhez születshelyére nézve fordító is számítja magát), az a mondás járja, hogy vakon születnek és kilenczednapig vakok. Ezt a tréfát eltűrik ugyan a szepesiek, de aztán ők sem maradnak adósak.

Käisenmark) és Weber Rezső tanár. Az előbbi az ő „Fartblihdijer Zëpserscher Liederposchen“-jában a nép gondolkozását híven visszaadó humoros költeményeknek egész gyűjteményét közölte; a szepességi kedélyes és igazszívű népnek minden barátja örömmel olvassa ezt a gyűjteményt. Mindketten, Lindner és Weber, Szepes szülöttei, pompásan fel fogták népöknek szellemét és találó élceit.

Álljon itt két mutatvány Lindner Ernő ily című munkájából: „Fartblihdijer Zëpserscher Liederposchen.“

wos er durch alle dëren Stäit
tschwëschen Gebirich und der Kundert
än sëtten schäin Geroch verbräit,
dass Allst derquëckt ës und verwundert,
en verflitzten Jong und verschëmten Jongfern
vor die Brost gestochen von Lëndners Ernst.“

(Folyton viruló szepesi dalfűzér, — mely a hegység (Tátra) és a Hernád között oly szép szagot áraszt, hogy mindenki felüdül és elcsudálkozik — a furfangos legényeknek és szégyenlős leányoknak a mellére tüzte Lindner Ernő.)

„Herz ëm Herz“

Dain Räusenwang, dain Räusenmund,
Dain Bläuäug, dos säu blitzt,
Die hon glaich ën der erschten Stund
Main Herz mer wegstibitz.

Du gäist . . . mir gëtt's bain Herz än Stëch,
Herr Jäi! wos ëss mët mir?
Ich schau . . . so ho main Herz ich nëch,
Main Herz ës weg mët dir. stb.

(Szívet szívért. Rózsaoarczád, rózsaszád, kék szemed, a mely úgy villámlik. már az első órában elorozták szívemet. Te elmész . . . szívemben szúrást érzek, — istenem, mi történt velem? Nézem . . . nincs már szívem, az én szívem eltűnt veled. stb.)

„Der fliegendije Minnich“ (Mönch).

A zëpsersche Kläustergeschicht.

Ën räuden Kläuster wor ämäul
Der schönste Jong von Zëpserland.

E Bild von Wirbel bis zur Säul
 Därzu von schreklijen Verstand,
 Éns Minnich-Gewand,
 Én die Zell gebannt,
 Und wie 's én Biehchern es geblieben
 Von alden Zaiden offgeschrieben,
 Wor Ziprius sain Nom genannt. stb.

(A repülő barát, kolostori történet. — A Veres-kolostorban volt egyszer a legszebb szepesi fiú, gyönyörű alak tetőtől talpig, ezenkívül rettenetes eszé, baráti öltözetben egy cellába zárkózva, neve pedig, mint a könyvekben írva vagyon, Cziprián vala stb.)

Weber Rezső pedig így szól „**Adolf der kühne Jäger**“ című versében :

Hajahi! Hajaho!
 Säu ruf ich hie draussen aus väuler Brost.
 Denn die Jogd, ja die Jogd, dos est meine Lost,
 Dä hull ich mer en Vängel aus'n Lefften.
 Schaich die Fichs und die Hosen über die Trefften,
 Und en Wald erscht, en tonkeln, wie derqueckt mich die Loft.
 Kann nech satt mich äudem on Fichtendoft,
 Wenn die Hind en Grenden en die Heih kumm: Tschiff, tschaff,
 Und die Bichsen dänn lostich drof knallen: Piff, paff!
 Und of dos Gepiff und of dos Knalln
 Die schlanken Beck — Bums! ibern Haufen falln,
 Ach es des e Fraid! — stb.

(Adolf a merész vadász. — Hajahi! hajahó! így kiáltok ide künn telt torokkal, mert a vadászat, igenis a vadászat, ez az én kedvem, ott kerítem magamnak a madarat a légből, ott kergetem a rókát és a nyulat a csapásokon, — hát még az erdőben, a sötét erdőben, mily üdítő ott a levegő, nem győzöm eléggé beszívni a fenyves illatot, — mikor a kutyák a völgyekből felfelé jönnek, csiff! csaff! és azután a puskák vigan szólnak piff! paff! és a lövöldözésre a nyulánk bakok csak úgy hullanak, — óh mily öröm ez! sat.)

A meczenzéfi és dobsinai gründnerek felső-német dialektusa már inkább az ausztriai tájszólásra emlékeztet; feltűnő, hogy a szó kezdetén v helyett b-t hangoztatnak.

Ha barátságban akarsz maradni a derék meczenzéfiekkal, és ha nem szereted testeden a kék foltokat, úgy azt tanácslom neked, szíves olvasóm, meg ne kérdezd valahogy: „Bo bohnt

da Glosafenstamacha? (Wo wohnt der Glasermeister? hol lakik az üveges?) Ezt a kérdést nemcsak tájzólásuk kigúnyolásának veszik, hanem egyúttal célzásnak is arra a még nem igen régen múlt időre, mikor Meczenzéken még hólyag volt üveg helyett az ablakokban.

A Göllnicz-völgyben azt dalolják:¹⁾

„Schätzal, mei Plimal, meins,
„Schmië ma mei róthn Schuh!
„Schmië se ma hébsch önd fein,
„Benn du béllst mei Schätzal sein.“

avagy:

Madal bos hast lieba
Es Freien oda es Fieba?
Ens Fieba schlégt da — rein,
Önd gefreiet muss doch sein.

(Kedvesem, én virágom, kend meg a piros csizmámat, kend meg csinosan és finoman, ha kedvesem akarsz lenni. — Kis leány mit szeretsz jobban, a szerelmet vagy a lázt? a lázba bele üt a . . . , és szerelmeteskedni még is kell.)

A dobsinai dialektust Klein Samu, ottani tanárnak, itt következő csínos versecskéjében mutatom be: ²⁾

O diese Liebe!

¹⁾ „Ben ich met mein Sisel spul,
„Sie am Bänkal, ich am Stuhl,
„Zmort mer as Harz, pai mainer Sél
„Puntabreck, gleich bie ihr Spél.

²⁾ „Tonz ber dann an Mégetes,
„Bie zwé Plaiel pei der Besch,
„Ach bi bollt ich goar so gearn
„For mai Sisel a Plaiel bearn!

³⁾ „Sisel du, main Siselein,
„Harz for Harz, main muszt du sain.
„Bie a Csunken en Top foll Kraut
„Es forn Pyriknecht a Braut.

(Ó h, ezen szerelem. 1. Ha az én Zsuzsikámnak a szépet csapom, ő a padon, én a széken, lelkemre mondom.

¹⁾ Közölte Ratzenberger Ferencz a Karpathen-Post 1886. 43 és 44. számában.

²⁾ A verset, valamint a csúfnevekre vonatkozó alábbi észrevételt Láng Gusztáv dobsinai városkapitány úr szívességének köszönöm.

úgy forog a szívem ide-oda, mint orsója. 2. Ha aztán magyart járunk mint két sulyok a mosásnál; óh mennyire szeretnék Zsuzsikám számára sulyokká válni. 3. Zsuzsikám, szívét szívért, enyim kell, hogy légy, mint a sonka a káposztás fazékba, úgy illik a legényhez a menyasszony.)

A csúfnevek adása Dobsinán annyira megrögzött szokás, hogy azokat megkülönböztetésül még az egyházi matrikákban, városi jegyzőkönyvekben és egyéb hivatalos okmányokban is szélitiben használják.

A csúfnevek származtatása igen különböző:

Néha testbeli sajátságokra, hibákra vagy foggyatkozásokra vonatkoznak, így: Bucsiko (vastag), Linkatöcs (balog), Csinkel (csonka), Csekaticschen (tarka); máskor a szülék vagy nagyszülék neveit használják megkülönböztetésül, mint Kristals Suschen (Keresztély Zsuzsikája) vagy Pocka Mechals Moatz (Pack Mihályék Mátýása.) Gyakran a keresztnév elváltoztatása vagy kicsinyítéséből lesz a csúfnév, mint Jiaks Jakob (György Jakabja), Simékel (Simike), Jakäbel (Jakabka)

A lakóhely is alkalmat ad sokszor csúfnévre, így egy pavillon-szerű épületben lakott családon rajta maradt a Babilon csufnév; egy másikat Binkel-éknek neveztek el, mert egy zugban (Winkel) lakott; van Dobsinán Stiegsister (lépcső Esztike) csufnév is, mert viselője oly házban lakott, melyben véletlenül lépcső (Stiege) is volt. Állatneveket is használnak csúfnévül, például Bolf (Wolf, farkas), Pääarchen (Bärchen, medvecske), Fixal (róka) stb. Ha valaki megfordult nagyobb városokban és ha ezzel dicsekszik is, menten elnevezik Hamburger, Wiener, Mexikaner, Eltschernek (Eltsch == Jolsva.)

Egy-egy szólásmód gyakori használatától is óvakodnia kell a dobsinainak, mert abból is rögtön csúfnevet faragnak számára; így van Dobsinán Dobzse László, Pise, (kártyajátékban használt kifejezés, annyi mint „szint vallani“), „Daten gehott“ (dort gehabt, ott volt neki) és más egyéb. De utólérte a nemesis a csúfnevek osztogatásában oly bőkezű dobsinaiakat magokat is, mert szomszédjaik általában „bul é n e r e k n e k“ nevezik őket a nálok igen szokásos „bul é n e r?“ (wo? welcher? hol? ki?) után.

De elég legyen ám most már a csúfnevek fejezetéből, nehogy a derék dobsinaiak komolyan megnehezteljenek reám, mit annyival inkább fognék sajnálni, mert kirándulásunk alkalmával igen előzékeny szívességgel fogadtak bennünket. A magam részéről különben is a városkapitány úrra hárítok minden felelősséget; miért fecsegte ki a bulénerek titkait?

A szlávok, a mint fentebb is láttuk, már a magyarok bejövetele előtt lakták az országot s így területünket is. Csakhogy a népesség akkoriban annyira gyér volt, az előbbi századok harczai annyira megtizedelték azt, hogy a mai szláv lakosságnak bizonyára csak egy igen csekély töredéke származtatható le az őslakosságtól. A területünkön manapság lakozó szlávok vagyis inkább tótok jobbadán a XV. században az országba be-betört huszitákkal és Giskra cseh zsoldosaival jöttek be (1442—1460). Gömör vármegye több helyén, így Csetneken, Jolsván, Rozsnyón, Kraszuahorka-Váralján még ma is állanak a husziták építtette templomok és láthatók az utraquistákra valló csillagos kelyhek. Dobsinán és más helyeken még ma is huszita eredetű egyházi énekeket használnak a protestánsok¹⁾. Már a cseh zsoldosok kezdték meg a Kárpátvidék elszlávosítását, minek nem egy német és magyar vidék esett áldozatául. Így tótosodott el Gömör, Szepes és Sáros vármegyék jó része, sőt a legújabb időig tartott ez az eltótosodási processus. A Bach korszak „dühös germanizátorai,” Krescisek, Pospischil s. t. b. uraimék szintén inkább a tótosodást mozdították elő. Még ma is észlelhető, hogy úgy német, mint magyar családokban egyetlen tót cseléd kedvéért tótul beszél az egész ház. Azért nem méltányolható eléggé a közoktatási kormány jelenlegi genialis vezetőjének azon előre-látó intézkedése, hogy leginkább a vegyesajkú vidékek népiszkoláira fordíttassék a legnagyobb gond, mert ezekben kell első sorban és lehet is leginkább gátat vetni az eltótosodási folyamatnak, még pedig sürgősen, mert a panszlavizmus erős vonzó erővel bír. Az eltótosodás ezenfelül nálunk még kulturális hátralepést is jelez, mint ezt különösen Szepes vármegye alsó részében észlelhetni.

Területünk népességi viszonyainak mai állapotát az alább következő táblázat tünteti fel, mely az 1880. évi népszámlálás hivatalos kimutatásaiból van összeállítva. A jelen közleménynek minden egyéb, a népességi és nemzetiségi viszonyokra vonatkozó adatai szintén azon népszámlálást vették alapul.

¹⁾ Ladislaus Bartholomaeides „Incltyi superioris Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia historico-geografico-statistica. Leutschoviae 1806—1808.

Megye	járás vagy város	összes népesség	nemzetiség szerint				Vallás szerint				
			magyarok	németek	tótok	ruthének	katholikus		protestáns		zsidó
							róm.	gör.	ágostai	helv. h.	
Abauj-Torna	Cserehát	32237	18458	5680	6606	215	22997	2667	588	4384	1575
	Torna	17117	15288	146	1133	6	8075	1016	138	703	847
Gömör	Tornalja	31823	28634	231	1543	2	11875	3	4210	14259	145
	Rozsnyó, járás	27453	11261	564	14247	1	9836	32	13017	4073	464
	Rozsnyó, város	4737	3884	259	400	1	2670	13	1554	215	282
	Dobsina, város	5592	358	3701	1273	—	1655	13	3856	17	45
	Összesen	118959	77883	10581	25202	223	57108	3744	23363	29981	4666

A mint látjuk, területünkön az uralkodó népfajt a magyarok képezik, a mennyiben az összes népességnek 65.5% -ját teszik; utánok következnek sorra a tótok 21.2% -kal, a németek 8.8% -kal; a ruthének a népességnek alig 0.2% -jét teszik.

Túlnyomó többségben vannak a magyarok a tornai és tornaljai járásokban, valamint Rozsnyó városában; a csereháti és rozsnyói járásokban a népességnek körülbelül a felét teszik, az előbb említettben a nagyobbik, az utóbbiban a kisebbik felét. Dobsina városában kisebbségben vannak. Az is megjegyzendő, hogy a magyarok előszeretettel a síkságokat és széles folyamvölgyeket lakják; nagyobb számban lepték meg a tornai fensík déli oldalán levő, vízben dús fensíkot Tornától majdnem Kassáig, a Bódva és a Torna-patak széles völgyeit, a sziliczei fensík egész vidékét s végre a Sajó völgyét Rozsnyótól lefelé.

A tótok a rozsnyói járásban a lakosságnak nagyobbik felét teszik, a csereháti járásban és Dobsinán csak egy ötödét. A Sajó felső völgyét, a Csetneki-völgyet és a rozsnyói járás mellékvölgyeit lakják leginkább; a csereháti járásban a tornai fensík északi és keleti oldalán eső hegyes vidéket. A tornai járás két községében, Derenken és Falucsán, a tornaljai járásban pedig Pelsőcz-Ardón, Hosszuszón és Málén többségben vannak.

A németek Dobsinán vannak túlnyomó többségben, a csereháti járás lakosságának már csak egy hatodát teszik és itt kiváltképen a két Meczenzéf és Stósz ősrégi bányász-és iparos telepeket lakják.

Ruthének a csereháti járás Kány községében találtnak s ezenkívül még ugyanezen járás Perecse nevű falvában is képviselvék.

Vallásfelekezeti szerint osztályozva a lakosságot, a római katolikusokat találjuk többségben, utánok következnek a reformátusok, ágostai evangélikusok, zsidók és végre a görög katolikusok. Legtöbb r. katolikus van a csereháti járásban, ezután következnek a tornaljai, rozsnyói és tornai járások, Rozsnyó és Dobsina városai. A görög katolikusok leginkább a csereháti és tornai járásokban laknak, a többi járások lakosságának csak elenyésző kisebbségét képezik.

Az ágostai evangélikusok a rozsnyói járásban és Dobsina városában vannak többségben; a helvét hitvallásuk a tornaljai járásban. Ez utóbbiak tetemes számmal vannak ezenkívül a tornai, csereháti és rozsnyói járásokban is.

A zsidók szám szerint majdnem ugyanazt a sorrendet követik az egyes járásokban mint a róm. katolikusok. Leg-

számosabbak a cserehátiban, mind gyérebbek és gyérebbek a tornaljai, tornai, rozsnyóiban, Rozsnyó és Dobsina városokban. Általában igen gyéren találhatók a németek által lakott helyeken; Alsó- és Felső-Meczenzéken, valamint Stószon egyetlen zsidó sem lakik. Régebb időben egyáltalán nem volt szabad a bányavárosokban zsidónak megtelepülnie.

Ha az írni-olvasni tudók számát vennők a nép miveltségi fokának mértékül, nem épen örvendetes eredményre jutnánk. Dobsina és Rozsnyó városaiban a lakosságnak 68, illetőleg 67%-ja tud írni-olvasni, következik ezután a tornaljai járás 57%, a rozsnyói 54%, a tornai 47%-kal s végre a cserehát 42%-vel.¹⁾

Adja isten, hogy javúljon ez a viszony!

A szűk Hernád-völgy torkolatánál, ott, hol a hegyvidék a rónával határos, fekszik Felső-Magyarország fővárosa Kassá, a középkorban igen jelentékeny város, melyen a Keletre vivő nagy kereskedelmi utak vonultak keresztül és melynek falai alatt az elmúlt századok harczainak nem egy jelenete játszódott le.

Kassán gyülekezett össze 1886. évi augusztus 19-én egy népes turistacsapat oly czélból, hogy ismét együtt induljanak mészhegységünk szikla-szurdokainak és messze elágazó barlangjainak meglátogatására. Számra nézve is tekintélyes társaság került együvé, melyben a szép nem is erősen volt képviselve, a mennyiben sokan életök párját is magukkal hozták, nagy hálára kötelezvéen ez által bennünket. Végig tekintve hű csapatomon, nagy örömemre szolgált évenkénti kirándulásaink számos törzsvendégén kívül oly régi tagtársakat is üdvözölhetnem, kik ezúttal első ízben bízták magokat vezetésemre. De legnagyobb örömmel és különös elégtétellel üdvözöltük mindnyájan azon kedves vendégeinket, kik az Alpesek tájairól jöttek a Kárpátok szépségeivel megismerkedni.

A délelőtt a város nevezetességeinek, névszerint az újítás alatt álló dómnak és a Felsőmagyarországi-múzeumnak a megtekintésére volt szánva. Nem bocsátkozhatom e helyen a város részletes leírásába, mert ez nagyon messzire vezetne és mert különben is szándékom annak idejében egy különálló cikket szentelni Évkönyvünkben Kassának és vidékének.

A Salkház vendéglőben elköltött ebéd után 2 órakor elindultunk Torna felé.

Az országút délnyugati irányban halad a Kassa-aranyidkai hegyek alatt és szép kilátást enged a változatos alakzatú

¹⁾ Ezen kiszámításnál a beszélni még nem tudókat levontuk.

Tokaj-eperjesi-hegylánczra. A 453 főnyi magyar és tót lakosságú Buzinka előtt nyugatra kanyarodik az út, mire magunk előtt látjuk Nagy-Idát, ezt a cigányairól híres, 1706 magyar lakossal bíró mezővároskát. Az 1556. évben történt, hogy Forgách Simon ostrom alá vette a Perényi Ferencz által védelmezett Nagy-Idát. Perényi védő serege között egy löfegyverekkel ellátott cigánycapat is volt, mely elég jól viselte magát a védelem alatt; ez annyira sikeres is volt, hogy az ostromló már-már abban hagyta az ostromot. A cigányok, látván a sánczokról, hogyan szedi fel sátraikat az ostromló had, csak ekkor bátorodtak neki igazán és ökleikkel fenyegetve ezt kiáltották le az ellenségnek: „Szerencsétek, hogy elfogyott a puskaporunk, mert különben megtanítottunk volna benneteket!“ Természetes, hogy e szóra Forgách is mást gondolt, újra lövetni kezdte a várat és 20 napi ostrom után augusztus 17-én be is vette. Ez röviden a nagyidai cigányok híres története, a mint az a néphagyományban mai napig fennmaradt.

Csécset (817 l.) és Makranczot (611 l.) elhagyva, közel három órai út után Szepsi mezővároskát érjük el (1856 l.); „sonst Zepsin ist ein feines oberungarisches Staedtlein volkreich und von guter Nahrung, und hat einen guten Jahrmarkt; auf welchen vielerley Sachen verhandelt und in andere Laender verfuehret werden“¹⁾ (Szepsi különben finom, népes és jó táplálkozású felső-magyarországi városka, jó vásárja van, hol sokféle dolgot adnak-vesznek és más országokba fuvaroznak). 1449-ben cseh zsoldosok szállották volt meg Szepsit és Giskra a város közelében váracst is emelt, melyet 1451-ben Hunyady János vett be és romboltatott szét. A szép nagy góth plébánia-templom elég jelentékeny építmény; eredeti állapotában meg van még belőle a sanctuarium szép góth ablakaival és csúcsíves boltozatával; többi részét 1795-ben tűz pusztította el, mely után a főhajóra kúpolás boltozatot húztak. Szepsitől alig 10 percznyi távolságban, a Jászó féle vonuló mészfensík tövében egy messze elágazó, de még ki nem kutatott barlang is van.

Társaságunk Szepsin meg sem állapodik, de folytatja útját Torna felé; én azonban kérem a szíves olvasót, tegyen velem egy kis kitérőt az innét nem messze eső Jászóra, hogy meglátogassuk az ottani ősrégi premontrei apátságot és a felette érdekes barlangot.

Jászó-nak a története szorosan egybefügg a prépostságéval. II. István király hozta be a premontrei rendet 1130-ban Magyarországra, Kálmán és II. Béla szintén buzgó pártfogói

¹⁾ Johann Christof Wagner „Delineatio provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente. Augsburg 1684.

voltak az apátságnak. A tatárok 1241. és 42-ben elpusztították a várost és a kolostort is, de már 1243-ban Albert prépost nevével találkozunk, a ki a visszatért lakosságot, az ú. n. „populus praepositurae“-t újra felruházta a bányászat jogával. ¹⁾ 1255. IV. Béla király Kálmán öccse által újra megerősítetteti az apátság privilégiumait és bőkezűségével lehetővé teszi a klastrom újbóli fölépítését. ²⁾

A prépostság bányászati jogát 1290-ben III. Endre jelentékenyen kibővítette, Róbert Károly pedig a prépostság területén Szomolnok városát építtette és ennek fejében megengedte a prépostságnak, hogy egyéb birtokain bármiféle bányákat nyithasson a nélkül, hogy ezért a királyi kamarának illetéket kelljen fizetnie. ³⁾ I. Lajos 1364-ben igen fontos előjogot adott a prépostságnak, mely bányabírószági hatáskörét tetemesen kibővítette és minden időkre szabályozta. ⁴⁾ Zsigmond király elrendelte 1399-ben, hogy a jászói és meczenzéfi bányászok épügy használhassák a Fekete-erdőt, mint a göllnicziek és szomolnokiak; és megerősítette a Nagy Lajos által a prépostságnak adott kiváltságokat is. ⁵⁾ Sokat szenvedett Jászó a cseh zsoldosoktól, kiknek egy csapatja Talafusz vezérlete alatt 1453 körül itt tanyázott és innét indult portyázásaira. Csak 1457-ben hagyta oda Talafusz Jászót, akkor is csak sarczért, melyet Kassa városa fizetett ki, hogy megszabaduljon a kényelmetlen szomszédtól; Kassa városának ezenfelül még a vár fentartásának és megóvásának a kötelezettségét is magára kelle vállalnia, mi végett a jászói préposttal perbe is keveredett. ⁶⁾ 1458-ban már megint a cseh zsoldosok kezén volt Jászó. Magyar Balázs vagy 5000 parasztot toborzott össze Borsod és Abauj megyékből zászlója alá, legyőzte Axamithot Sáros-Pataknál, aztán ostrom alá fogta Jászót, melynek várát végre Uderszki fel is adta neki, miután zsoldosainak nagy része éjnek idején megszökött. ⁷⁾

¹⁾ Wenzel Gusztáv „Magyarország bányászatának kritika története“ Bpest, 1880, pag. 88.

²⁾ Wenzel és a „Schematismus sacri, candidi et exempti ordinis praemonstratensis etc. Leutschoviae 1836.

³⁾ Dr. Schwicker. „Die Deutschen in Ungarn und Siebenbürgen. Wien-Teschen 1881. pag. 309, — Fessler-Klein. Geschichte von Ungarn. II. pag. 69.

⁴⁾ Wenzel. pag. 89; maga az okirat pag. 345.

⁵⁾ Schwicker pag. 313; Wenzel pag. 89.

⁶⁾ Dr. Franz X. Krones „Die böhmischen Söldner im östlichen Oberungarn. Graz, 1862.

⁷⁾ Fessler-Klein III. pag. 12. Tutkó Josef. „Sz. k. Kassa városának történelmi évkönyve: Kassa. 1861. Korponay János „Abauj vármegye Monographiája. Kassa. 1866—1870. pag. 11.

1476-ban ugyanez a Magyar Balázs falakkal vétette körül a klastromot, hogy újabbi betörések ellen megóvja.

I. Ferdinánd 1550-ben decretumot adott ki, melynek rendelete szerint mindenki, a ki a prépostság levéltárába be akart menni, köteles volt előbb egész fegyverzetét letenni, „ut nobiles, qui pro litteris vel executione obtinendis ad conventum de Jászú proficiscuntur, depositis armis, unus, aut alter ordine intromittatur;“

1613-ban a törökök által elűzött egri püspökség Jászóra tétetett át; de 1619-ben Bethlen Gábor hadvezére Szécsy György fosztotta ki és szállta meg a prépostságot. Erre az eseményre vonatkozik a Johann Beza „Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn und darzu gehörigen Landen Stadte und vornehmster Oerter (Leipzig 1664)“ című művében található következő megjegyzés: „Jasso, Jassovia ein kleines, aber sehr lustiges Staedtlein, da der Bischof von Agria, oder Erla, mit seinen Domherren der Zeit wohnet, welche Domherren aber Anno 1619 von den Bethlenischen übel tractirt worden seyn. Es ist allhier auch noch ein besonderes Stift“. (Jászó kis, de igen víg városka, hol jelenleg az egri püspök kanonokjaival lakik, mely kanonok urakkal Bethlen emberei 1619-ben roszul bántak. Van itt még külön káptalan is.)

1685 táján a többi felsőmagyarországi erős helyekkel együtt Jászó is Tökölyi birtokában volt; 1700-ban a morvaországi Znaim mellett levő klosterbrucki premontrai apátság megvásárolta a jászói és leleszi apátságokat s csak 1773-ban váltotta meg magát Jászó újra.¹⁾

1707-ben II. Rákóczy Ferencz birtokába került Jászó, de 1710-ben császári csapatok foglalták el újra.

Ennyi viszontagság után végre Sauberer András prépostban egy oly urat nyert Jászó, (Sauberer klosterbrucki administrator † 1779), ki méltán a prépostság második megalapítójának mondható; alatta épült a mostani zárda (1772—1776), alatta lett a prépostság megint önállóvá, Klosterbrucktól függetlenné.

II. József 1787-ben megszüntette az apátságot mint olyat, de I. Ferencz 1802-ben újra visszaállította.

Az apátsági épület impozáns benyomást tesz, de különösen méltó a megtekintésre a templom, mely belül márványfaragványokkal bőven van díszítve; szép freskói Kraeker Jánostól valók.

A templom 7 oltára mind márványból van s mindenik előtt két-két alabástrom-szobor áll; az orgona is említésre

¹⁾ Franz Josef Schwoy „Topographie vom Markgrafthum Mähren. III. Wien 1794.

méltó. Van a prépostságnak gazdag könyv- és igen érdekes levéltára, melynek legrégibb okmányait azonban elpusztították részint a tatárok, részint a tűz.

Egy régi, XII. századbeli kápolna is van a prépostságban, melyet Catapan püspök szentelt volt fel és melynek régi fal-festményei érdekesek.¹⁾

A prépostsággal szemben emelkedik a 354 m. magas Kősziklahegy, a tornai mészfensík éjszakkéleti nyulványa; ezen állott volna hajdan Jászó vára. „Karl I. hat hier ein „Schloss auf einem steilen Felsen erbauen lassen. Es wird „daher der Ort auch in den alten Urkunden Jaszowwara und fortalitium Jaszow genannt“.²⁾ (I. Károly várt építtetett itten meredek sziklán. Ezért régi okmányokban ezen hely Jászóvárának vagy jászói erődnek is neveztetik.)

Ennek a sziklahegynak az oldalán, jó magasan van a Jászói-barlang bejárata, melyet Richter prépost tett járhatóvá 1846-ban; ugyanő eszközölte a barlang mérnöki felvételét is ifj. Prybila által.

Ezen idő előtt valószínűleg csak igen gyéren látogathatták a barlangot, mert sem Korabinsky, sem gróf Teleky vagy Fichtel, sem egyéb utazók, kik a jelen század elején és a múltnak végén megfordultak volt e vidéken, nem tesznek róla említést, jóllehet Jászonak magának bőven adnak helyet irataikban. Mindamellett alig lehet kétség az iránt, hogy a háborús idők viszontagságai közepette, a tatárjárás alatt, valamint a török háborúk és a Bocskay- meg Rákóczy-féle zavarok idejében a lakosságnak menedékhelyül szolgált a barlang; a barlang szájánál látható erődítési nyomok legalább arra mutatnak.

A barlang több, messze elágazó, de java részben még ki nem kutatott ágból áll; feltűnő benne, hogy — ellentétben az aggteleki Baradlával — inkább függőleges irányban nagyok az egyes üregek méretei; igen sok kürtő és kútalakú szakadék és meredek lejtésű ág van benne.

Az elég tágas bejáraton egy kezdetben emelkedő talajú csarnokba jutunk, melynek boltozata kürtő formában van áttörve; mintegy ötven méterrel odább szűkül a barlang és csak egy keskeny hasadékon át jut az ember falépcsőhöz, mely a barlang mélyebb szintjára vezet. Körülbelül 16 méternyi leszállás után keskeny síkatorba jutunk, mely annyira alacsony is, hogy néhol csak meghajolva juthatni át rajta. E helyen

²⁾ Dr. Romer F. Floris. „Régi falképek Magyarországon. Monumenta Hungariae Archaeologica. III. 1874.

³⁾ Korabinsky „Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pozsony, 1786.

állati csontok, nevezetesen a barlangi medve (*ursus spelaeus*) csontjai találhatók. Ezen a kanyargó sikátoron lefelé és több kikutatatlan barlangág szádja előtt elhaladva, megiehetősen tágas csarnokba jutunk, melyet leomlott óriási sziklatömbök két részre osztanak.

Az első, nagyobbik üreg mintegy 12 m. magas, kúpola-szerű boltozattal bír, melyről több sajátságos alakú, szalonná-oldalakra emlékeztető és így is nevezett szikladarab csüng alá. A csarnok fenekén két mélység tátong; ezek egyike járhatatlan, a másikba azonban vagy 20 mnyire le lehet szállni, s ott egy körülbelül 50 m. hosszú ágba juthatni. A leszállás egyébiránt igen fáradságos és nem veszély nélküli s ezenfelül nem is jutalmazó.

A csarnok fenekén levő két kútnak a tetőzetten egy-egy fölfelé irányult kürtő felel meg. A hátsó üreg jóval kisebb, fenekéről csipkés és csúcsos szikladarabok meredeznek fölfelé. Az eddig bejárt üregekben még sehol sincs cseppkő, falaikat számos név és egyéb felírás borítja; az üregek fenekét denevérguanó lepte el, oly sok is itt a denevér, hogy rajzásuk, ha felriasztatnak, nem is kellemes a látogatóra.

Egy 40 m. hosszú, keskeny folyosón a 12 méterrel mélyebben fekvő Kis-templomba jutunk, melyet már cseppkő-alakzatok díszítenek. Oldalfalai mentén számos stalaktit-oszlop emelkedik a hófehérségű hullámos tetőzetig, mintha azt tartanák; egy helyen dús redőzetet utánzó cseppkő alakzat nyúlik ki a falból, az ú. n. Trónmennyezet; egy kerek, ablakszerű nyíláson át a barlang egy másik üregébe tekinthetünk, melyben az Orgona van, egy orgonasípkokra emlékeztető cseppkő-oszlopokból álló képlet.

A barlangnak egy meredeken emelkedő, mintegy 3 m. magas üregéhez a bejáratot két-két hatalmas cseppkő-oszlop mutatja, melyek közül a bal felől álló a Krisztus sirja, a másik 4 méternyi átmérőjű pedig a Mária szobra. Ezeket ellagyva és az ú. n. Sekrestye előtt is elhaladva a Nagy-templomba jutunk; ennek talaja majdnem vízszintes, de a cseppkőalakzatok szépsége tekintetében azonban koránt sem ér föl a Kis-templommal. A Nagy templomból egy sikátor vezet a barlangnak legszebb részébe, az ú. n. Szívkamrába, mely nevét onnan vette, hogy egy tudós látogató ezen barlangrésznek a tetejétől fenekéig érő oszlop-csoportozatokat a szívkamrák trabekuláris izmaihoz hasonlította.

Visszatérve a Nagy-templomba, ebből egy 50 m. hosszú, keskeny folyosóba juthatunk, melyben jobbadán csak kúszva haladhatunk a végéig, hol a Kut-at, az eddigelé ismert barlang végét, érzük el. De éppen ezen a tájon tátong még elénk

számos nyílás, meg annyi bejárat egy-egy még ki nem kutatott ágba; ezek a nyílások a visszavezető út föltalálását is nagyon megnehezítik, magam is jó ideig kerestem azt.

Abból a folyosóból, mely az előbb említett csarnokból a Kis-templomba vezet, balra egy másik sikátor ágazik ki; ebből egy 6 m. magas lábtón lemászva a barlangnak egy igen kietlen részébe jutunk; a tetőről lecsüngő sziklatömbök minden pillanatban leszakadással látszanak fenyegetni, a talajt pedig a már leomlott sziklák törmelékéből álló hegyek borítják. A sziklatömegek között még mélyebben fekvő barlangrészekbe juthatni, míg végre elérjük nagy fáradság árán az ú. n. Szőlőhegy-et, melynek stalaktitjai fürtalakú cseppkövekből állanak.

Látjuk, hogy a Jászói-barlang megjárása jó nehéz, sőt mélyebben fekvő tájaiban nem is veszély nélküli; minthogy pedig az újabb időben a lábtó jó karban tartására sem történik semmi, ez irányban is igen ajánlatos a kellő óvatosság.

A leírt nagy barlanggal majdnem egy magasságban van még egy kisebb, tojásdad átmetszetű és kettős bejáratú, tovább délre még egy egészen kis barlang.

A prépostság közelében torkollik a Tapolcza-patak völgye halastavával és vashámorával; az országot a Bódva völgyén halad fel éjszaknyugatnak Meczenzéfre. A Jászóról Aranyidkára vezető útba esik az 536 m. magasságban fekvő rudnoki fürdőhely vastartalmú ásványvizével.

De térjünk most már vissza Szepsibe és folytassuk utunkat Torna felé. Elhagyva a szepsii fürdőt, majd Somodit, a rozsnyói püspök nyaraló helyét (1265 lakossal és egy kis fürdővel), mihamar szemünkbe tűnnek a mészfensík ólomszínű lejtői és Torna várának egy nyulánk sziklakúpon álló romjai; azután elhaladva az Áji-völgy széles torkolata előtt, meglátjuk már Torna házait. A város határán díszes küldöttség fogad szíves „Isten hozottal“, élén Kaczvinszky Géza járásbíró úr. Mozsárdörgés közt vonulunk be a vendégszerető városba, hol a derék tűzoltók szíves kalauzolása mellett csakhamar el is voltunk szállásolva.

Hagyjunk a turistáknak időt, hogy leverhessék ruháikról a út porát, magunk pedig ismerkedjünk meg egy kissé Tornának történetével és helyrajzi viszonyaival.¹⁾

¹⁾ Torna helyrajzára és történetére vonatkozólag — az egyes helyeken külön megemlített iratokon kívül — a következő munkákat használtam:

Fessler-Klein. „Geschichte von Ungarn.“

Pesty Frigyes. „A magyarországi várispánságok története.“ Bpest a. m. tud. acad. 1882.“

Korponay János. „Abauj vármegye Monografiája.“ Kassa 1866—1870.

A tatárjárás előtti korszaktól épen semmi adattal sem bírunk Torna felől. Mint vármegye 1238-ból említettetik Torna első ízben (Fejér. Cod. dipl. XI. 409. l.), tornai főispánnak pedig valami Burád először 1272-ben. Az 1241-ik évi szerencsétlen mohii ütközet után IV. Béla és kisdied csapatja éjszaki irányban menekült, Znyó vára felé; ütközben Torna vidékén is tartózkodott.

A Hungar. und Siebenbürgische Chronica. Betruckt zu Zweybrücken 1663 a 221. lapon következőleg írja le a király menekülését:

„— — Sondern es geriethe auch König Béla selbst in „grosse Lebens Gefahr, denn als er seinem Pferd die Sporen „gab, vnd allbereit die Flucht nahm, kunte er mit demselben, „weiln es gefährlich verwundet war, nicht fortkommen, vnd „were gewisslich umb ihn geschehen gewesen, wann nicht „Andreas Forchach, Herr in Gymesch, sonst Ivanka genannt, „das beste bei der Sach gethan hätte. Dieser, dess Königs „Leben zu erhalten, schlug das seinige in die Schantz, stiege „von seinem, noch frischem vnd munterem Pferde, vnd hallfen, „samt seinem Bruder, dem König darauff, eben bey hoher „Zeit: Massen ihnen die Tartaren vnd Scythen auff dem Fuss „nachjagten vnd sie verfolgten! Da dann der eine, in Erman- „gelung der Pferde, von ihnen ereylet vnd erschlagen wurde! „Andreas Forchach aber, weil er schnellen Fusses war, vnd „wol lauffen kunte, auch bissweilen von einem vnd dem „andern Reuter, vnd seinen guten Freunden mit nachgeschleppt „wurde, hat auf solche weise, seines Königs und sein eygen „Leben erhalten, vnd davon gebracht. König Béla hielte sich „inzwischen an den Polnischen Grentzen, in der Grafschafft „Thuroz, in frembder vnd vnbeandter Kleidung auff. — „Vom selbigen Schloss ist heut zu tage nichts als ein alt „Gemäuer übrig, wie auch ein alter Thurm auff einem hohen „Berg Znio genannt, dessen Grund obgedachter Forgach „gelegt: durch welches Gebäude die Gedächtnuss seiner rühm- „lichen Thaten vnd herrlichen Tugenden bey den Nachkommen „erhalten werden.“ (Hanem maga Béla király is életveszélybe

Myskovszky Viktor. „Harangjaink ismeretéhez.“ Archaeologiai Közlemények VIII. 1871.

Myskovszky Viktor. „Honi erődeink ismeretéhez. Arch. Közlem. IX. 1873.“

Myskovszky Viktor. „Die Tornaer Burgruine. Pannonia XXV. Jahrgang Nr. 54.“

Dr. Hunfalvy János. „A magyar birodalom földrajza. Bpest. 1886“

Dr. Verédy Károly. „Torna vármegye népoktatásának állapota 1868—1882.“ (Mit einem Abriss der Geschichte von Torna.) Kassa, 1883.

Prof. Scholz Albert. „A tornai plató és környéke.“

került; azután midőn lovát megsarkantyúzta, futásnak indulván, nem bírt előrehaladni lova, mert veszélyesen meg volt sebesítve, s ő neki vége lett volna, ha Forgách András, gymesi várúr, másképp Ivánka, nem segített volna. Hogy királya életét megmentse, a magáét kockáztatta. Leszállt még friss és virgoncz lováról s testvére segítségével felültette a királyt, épen jókor. Mert a tatárok és szittyák nyakukon voltak s üldözőbe vették, mire az egyik, lova nem lévén, utóléretett s felkonczoltatott. Forgách András pedig, mivel gyors lábú volt és jól tudott futni, azonkívül az egyik vagy másik lovastól és jó barátjától tovább hurczoltatott, ily módon királya és a maga életét megmentette. E közben Béla király a lengyel határon, Thúrócz grófságában tartózkodott idegen és ismeretlen öltözetben. Ezen várról manapság csak egy régi fal, valamint egy régi torony a Znió nevű magas hegyen maradt meg, melyek alapját nevezett Forgách letette, mely épület által dicső tettei és erényeinek az emléke az utókor számára tartatott fen.)

Tornán átutaztában a király talán a vár építését rendelte meg, vagy Bebek Mátyásnak adományozta a környéket és ez építette azután a várat. Béla király regényes menekülését kiszákmányolta a népmonda és nemcsak Torna várának az építését hozza vele kapcsolatba, hanem a Szádellői-völgyet és egyéb közeli helyeket is szerepelteti benne.

Úgy szól a monda, hogy élt hajdan ezen a vidéken egy Bubek vagy Bebek Mátyás nevű juhász, 7 fiúból és 7 leányból álló népes családjával.

„Bubek Mátyás vala neve a juhásznak

„S feje volt egy igen számos nagy családnak,

„Mivel 7 fia volt és hét szép leánya

„S egész gazdasága vala hét juhnyája.“¹⁾

A fiúk, a mint fölcseperedtek, beálltak katonáknak és követték a királyt a tatárok elé, a leányok azonban otthon maradtak és, ha segítették is anyjokat a háztartásban, nem kis gondot okoztak apjoknak. Búsan és gonddal terheltlen ült egykor a Somhegy²⁾ oldalán s talán épen leányai jövőjén aggodott; egyszer csak egy kis egeret lát maga előtt a fűben játszani.

¹⁾ Tatár Péter (Medve Imre) szintén feldolgozta ezt a népregét „Tatár Péter regekunyhója“ című könyvecskéjében. Ezek a Tatár Péter-féle produktumok nem bírnak ugyan irodalmi becsesél, mert nem is ragaszkodnak mindig az eredeti népregéhez, de azért nem vétünk talán a jó ízlés ellen, ha curiosumképen idézünk belőlök egy-két ide vágó verset.

²⁾ Hegy Dernő határában.

„Előtte a fűben játszik egy kis egér.
 „Mely nem is fél tőle, hanem olyan ledér,
 „Hogy egészen hozzá megy Mátyás gazdához
 „És lekuporodik annak a lábához.“

Mátyás jól tartotta az egeret kenyérrel és szalonnával
 s ez aztán egy egérlyukba tűnt el, de csakhamar visszatért és
 élenk czinczogással igyekezett a juhász figyelmét magára vonni.

„És a mint a juhász odanéz, hát látja.
 „Hogy valami fénylik belül, megvizsgálja.
 „Hát egy határ arany van ott egy rakáson.
 „Annyi, mennyit soha senki egy rakáson
 „Nem látott még soha. Bubek örül nagyon.
 „Hogy egyszer úgy megszorult a vagyon.
 „Felszedte biz ő azt; lett vagy három véka.
 „A piczinke egér roppant ajándéka.“

Ezen ékes rigmusokban elmondta Tatár Péter uram;
 nekem hát mondanom sem kell, hogy Bebek kincset talált a
 somhegyi egérlyukban és egyszerre nagy úrrá lett. Mikor
 aztán a király Torna és Szádellő vidékén bujdosott, egy nagy
 sajtot készített számára Bebek, melynek belsejét arannyal töl-
 tötötte meg.

A király ez ajándék viszonzásául megengedte neki, hogy
 nyájai számára hét aklot építhessen. Bebek barátunk Kraszna-
 horkán, Tornán, Szádváron, Csetneken, a Sólyomkőn, Pelsőczön
 Berzétén olyan aklokot épített, hogy váraknak is beillettek.
 A kincs lelethelyén, a Somhegyen, is kezdett várat építeni.

„... de hasztalan volt az igyekezet.
 „Mert, a mit csak nappal ő oda épített.
 „Láthatatlan kezek a regényes dombra
 „Áttették azt éjjel mind Krasznahorkára“

s így végre is le kellett róla mondania, hogy a Somhegyen
 építsen várat.

„Igy lett a juhászból és hét fiaiból
 „Ezen a vidéken oly hatalmas várúr.
 „S a hős Bebek család derék dédősapja
 „S annyi fénylő tettek legragyogóbb napja“.

Most is élnek, ha meg nem haltak!

A nép hite szerint a király Udvarnokon udvart tartott.
 Vendégiben vendégeit látta. Méhészen pedig méhest tartott.
 Szegény király! bizony egyéb gondod lehetett akkoriban, mint
 vendégek és méhek.

1243-ban királyi praedium volt Torna (Fejér Cod. dipl. IV.). Kún László idejében 1279-ben említettik Torna először mint vár; ugyanis ez évben emeltettek nemesi rangra Fioch fia, Mihály, és Szepes fia, Tornát (Turna filius Zepus), mindketten hegymegi lakosok és tornai jobbagyok (jobagiones castri nostri de Tornova). Ebből az következtethető, hogy akkor Torna királyi birtok volt. 1312-ben, a rozgonyi ütközet után Torna alatt még egyszer megütközött a visszavonuló Csák Máté Róbert Károly hadaival s itt esett el a királyi előhad vezére Kompolthi László.

A XIV. század első felében úgy látszik, hogy valami Tornai János (Turne Janus) bírta a várat; sírköve ma is látható a tornai templomban ily felirattal: „Hic jacet Turne Janus. Obiit anno 1356.“ Más részről azonban meg van állapítva, hogy ez időben a Bebek-család volt birtokos Gömörben és Tornában; Bebek György, ki 1360—1369-ig tárnokmester volt, a görgői templomban van eltemetve, miről az ott befalazott, ily feliratú vörös márvány sírkő tanuskodik: „Hic „jacet Georgius Bubek, magister Tavernicorum regalium: qui „fecit extruere ecclesiam beatae virginis fratribus heremitis „ordinis Sti. Philippi heremite Anno Domini . . . 371.“

Albert király (1438—1439) a tornai Sáfárhoz és ennek fiaihoz (Stephano dicto Saffar de Thorna ac Sylvestro et Vito filijs) ¹⁾ 1439-ben parancsot menesztett, hogy Szomolnokot és az ottani bányászatot ne nyugtalanítsák (Civitatis seu montanum nostrarum de Smolnyczbanya).

Bebekéknek — úgy látszik — mindig fájt a foguk a bányaművekre, mert Göllniczbánya és Szomolnok városok panaszt tettek 1574-ben a királynál jogaik megsemmisítése és ellenük elkövetett erőszakoskodások végett:

„ — Hernach im 1556 Jar, als Georg Bebeck von „der Rhö. Kay. Maiestät abgefallen, vnd den vmliegenden „Kreiss bezwungen, dass sie Ime zinszbar vnd unterthan sein „mussen. Obgleich solches den von der Golnicz auch vilmals „ist zugemuttet worden, haben sie doch auch zu der zeit „Keinswegs ihre Trew von der Rö. kay. Maiestet wenden „wollen. Derwegen der Bebeckh sie mit gewaltiger macht „vberczogen, welchem sie souil moglichen gewest widerstant, „doch leczlichen hat der Bebeckh die von der Gelnicz vber- „wunden, vill ehrlichen leut gefangen vnd weggeführt, auch „die Stadt geplündert, dadurch die Stadt in grossen verderben „kemen, vill armen Witven und Wayssen verblieben“ . . .

¹⁾ Az okmány olvasható: „Wenzel Gustav: Magyarország bányászatanak kritikai története“ Bpest. 1880. pag. 333.

„Aber die Bebeckhen haben oftmals die hauer von der arbaitt „vertriebenn, die gapel vnnd schlecht eingehauen vnd mit „gewaltiger handt verhindert.“ „Auch von wegen der „zugefuegten beschwär von der herrschafft Torna villerley „Bergkwerckh in derselben Refier vngebauet liegen bleiben.“ (Aztán az 1556. esztendőben, midőn Bebek György elpártolt róm. cs. felségedtől és ezen kerületet leigázta, úgy hogy neki adót fizettek és alattvalókká lettek. Ámbár ezt a göllniczbányaiaiktól követeite, még sem szegték meg a hűséget a róm. cs. felség irányában. Ezért Bebek nagy erővel rájuk rontott; ők lehetőség szerint ellentállottak ugyan, elvégre azonban legyőzte a göllniczbányaikat, sok becsületes embert fogolylyá tett és elvitt magával, a várost is kifosztotta, mi által a város nagy nyomorba esett, sok szegény özvegy és árva maradt hátra . . . De Bebekék gyakran elkergették a bányászokat a munkától.)

Mínthogy Bebekék Ulászló hívei voltak, a trónviszályok idejében sokat kelle Tornának szenvednie a cseh zsoldosoktól, Giskra be is vette és megszállotta a várat. Az 1445-iki pesti országgyűlés a közbéke fentartására 7 országhkapitányt küldött ki; a tiszáninneri kerület éjszakkéleti megyéiben Rozgonyi György, Giskra János és Pelsőczy Bebek Imre lettek a kapitányok. Azt is kimondotta az országgyűlés, hogy mindazon várak, melyek a török elleni védelemre nem szolgálnak, lebontassanak. Sajó-Vámos és Pelsőcz, „mint Bebek birtokok“ nem voltak a lebontandók között. Ebből azt következtethetni, hogy Torna még akkor is a csehek kezén volt, mert különben, mint szintén Bebek birtok, épen nem soroztatott volna a lebontandók közzé. Természetes, hogy Giskra nem sokat törődött ezzel a törvénnyel, és valamennyi vár tovább is fennállott. Bebek Imre és László testvérek Dán, oláh vajda, árulása folytán szerencsétlenül végződött rigómezei csatában estek el 1448-ban.

Egy Bebek István részt vett 1451-ben Losoncznak, akkor szintén cseh rablófészeknek, ostromában; de megfutott, a mikor Hunyady a vár fölmentésére jövő Giskra ellen fordult. Az őrség egyik kirohanása alkalmával golyótól találva esett el az áruló és haldokolva bánta meg bűnét.

II. Ulászló alatt (1505—1515) Bebek János bírta Tornát; ennek egyik fia, Imre, mint székesfehérvári prépost vett részt és esett el a mohácsi ütközetben. Másik fia, Ferencz, a ki egy ideig gömöri főispán is volt, hol Tornán, hol Krasznahorkán tartózkodott és e helyekről sok erőszakoskodást követett el; később Szapolyay pártjára állott. Krasznahorkán pénzt is veregett, mely értéktelenségéről volt hírhedett.

1567-ben Mágócsy Gáspár foglalta el gyöngye védelem

után Tornát; ugyanebben az évben halt ki Györggyel a Bebek-nemzetség.

A Mágócsyak kihaltával a Keglevich-család birtokába ment át Torna. Keglevich Miklós aláírásával találkozunk egy 1637-ben kelt okmányon, melylyel megengedi Deák Gáspár és Haim Menyhért meczenzéfi lakosoknak, hogy a tornai erdő-ségben szénnek való fát vágbassanak; az okmány magyarul van fogalmazva és így szól: „... ilyen conditiók alatt, hogy „esztendőnkint tartozzanak nekünk két-két mása vassal, és ha „mikor valami szükségünkre kívántatnék, pénzen vennünk, „tehát tartozzanak mázóját adni száz nyolczvan pénzen, az sin „vasat pedig kilencz pénzen. minden tíz valónak egyiket tar- „tozzanak nekünk adni.“ (Datum in Curia nostra Tornensi 16. Martii 1637).¹⁾

1678-ban Teleki Mihály szállta meg Tornát, de egész hadjárata meghiúsult, mert Wrba császári generálisnak sikerült Leslievel és Dünewalddal egyesülnie. Azután Tökölyi Imre lett a fölkelők vezére, a ki 1682. évi augusztus 14 én elfoglalta Kassát és kevéssel utóbb Tornát is. 1685-ben Schultz generálisnak adta fel magát Torna, a ki Lipót császár rendeletéből teljesen elpusztította a várat. Ez idő óta romban hever.

A romok egy nyulánk, 366 méter magas (a tornai templomnál 161 méterrel magasabb) mészkőkúpnak képezik a koronáját, mely már jó messziről szembe ötlík és mely csak egy keskeny és alacsony gerinczczel függ össze a mészplatóval a Szádellői- és Áji-völgyek között.

A fennmaradt omladékokból még jól kivehető a régi vár alapterve.

A főépület három emeletes volt, benne voltak a várúr lakó osztályai és a lovagterem; összefüggésben állott a még ma is fölismerhető őrtoronnyal (donjon), melynek alúl nem is volt bejárata. Az őrtorony a vársánczok és a kapuk védelméül és végveszély esetén a védők utolsó menedékhelyéül szolgált. A várat köröskörül erős kőfal övezte, melynek déli oldalából egy félkör alakú bástya szökött ki; ennek felső emelete boltozott folyósóval függött egybe a főépülettel. A várfal délkeleti oldalán két kisebb félkerek torony van. Az éjszak felé nyíló egyetlen kapun a téres külső várudvarra jutni s ebből egy másik kapun a belsőbe. A várba föl egy kigyódvá kanyargó és a mész-sziklába vágott út vezet, melyen a kerékvágások még tisztán kivehetők. A várhegyről igen szép kilátás nyílik Tornára, a Bódva- és a Torna-patak széles völgyeire valamint a sziliczei és tornai fensíkokra.

¹⁾ Wenzel az id. h. 398—399. l.

A mai Torna kis mezőváros, 1470 tiszta magyarajkú és róm. kath. vallású lakossal; fekvése a tornai fensík déli lábánál és a regényes vár alatt igen kies és az utasra kellemes benyomást tevő.

A város éjszaki részén egy dombon álló és kőfallal körülvett templom a XIV. század első feléből való ¹⁾ és az átmeneti korszakhoz tartozó góth stilben épült. Építője Tornai János (Turne Janus) volt, kinek sírköve és czímere a templomban látható. A toronyban egy igen régi, valami Ágoston mester által öntött harang van, mely Myskovszky véleménye szerint a XV. századból való. A domb, a melyen a templom áll, prae-historikus tárgyakkal gazdag lelethelye.

A templom közelében van az ódonszerű úri kastély, mely valószínűleg a vár lerontása után épült és ma Dreher Antal úr tulajdona. A kastély kertjében egy 3 $\frac{1}{2}$ holdnyi területű szép tó van, mely a legkeményebb télen sem fagy be, valószínűleg azért, mert a közeli mészhegység üregeivel és barlangjaival van összefüggésben; legnagyobb mélysége 4 méter; igen szép és rendkívül nagy csukákat fognak benne. Megemlítendő még a vármegyeháza, a mely Tornának Abaujmegyével való egyesülése óta igen csöndes.

Touristáink ezenközben rendbe hozván öltözküket, felsétáltak a várba, megtekintendők a romokat és élvezendők a szép kilátást. Odafent aggódva vettem észre, hogy néhányan az urak közül hiányzanak, de kisült, hogy a várhegy oldalában levő épített barlangok egyikébe mentek volt be, a hol bizonyosan meg sem szomjaztak.

Ezek a közönségesen pinczéknek nevezett mesterséges barlangok egyáltalán igen megnehezítik a várra való följuthatást; sőt egy kósza hír azt is állítja, hogy az igazi tornai ember még a legjobb akarattal sem érhet a várhegyen a pincerégió túl.

Alkonyatkor alulról gyönyörködtünk a görög tűzzel megvilágított romokban és a koronként onnét felbocsátott röppentyűkben, mely szép látványt a tűzoltóságnak köszönhattük. Azután közös estebéd és az elmaradhatatlan táncz következett a tisztes megyeház helyiségeiben s csak jóval éjjel után oszoltunk el a legjobb és legvidámabb hangulatban.

Augusztus 20-án jókor reggel elindultunk a Szádellői- és Áji-völgyek megtekintésére. Kocsik hosszú sora robogott tova a rozsnói úton Udvarnokig (513 magyar l.), hol letérve az állami útról, éjszak felé fordultunk Szádellő-nek (264 magyar l.), a mely község a róla nevezett völgy torkolata előtt fekszik.

¹⁾ Myskovszky Viktor „A tornai régi harang.” Arch. közl. VIII.

Az e helyen fölhalmozott mészgörgeteg óriási mennyiségéből megítélhető a munka nagysága, a melyet a hóolvadás vagy záporok által megduzzasztott völgyi patak végez. A falut elhagyva megválnak járműveinktől; kellemes meglepetés is vár reánk, mert rozsnyói barátainkat találjuk itt. Kölsönös szívélyes üdvözlés után együtt indulunk tovább a völgyön felfelé. Hozzánk csatlakozott a falu népe is ünneplő ruhában (Szent István napja volt épen).

Tudjuk, hogy a fensíktől éjszakra fekvő hegység ös-agyagpalából áll, mely előtt a kőszén formatióhoz tartozó palák és mészkövek, valamint dyasbeli veres homokkövek fekszenek. Ezeken fekszik aztán a felső triashoz tartozó mész, mely a fensíkot alkotja.

A völgy falainak meredekségéből következtetve, hajlandó az ember az első pillanatban azt tenni föl, hogy a szikla erőszakos megrepedésének köszöni a völgy létrejöttét (kevésse el ezelőtt még magam is ezen a véleményen voltam), vagy — tekintve a mögötte fekvő kőzet régibb voltát — legalább egy régibb vízmedret föltételezni (mint például a Dunajecz áttörésénél). Ha azonban minden körülményt gondosan szemügyre veszünk, szükségképen arra a föltevésre kell jutnunk, hogy úgy a Szádellői-mint az Áji-völgy mégis csak a víz lassú, de folytonos vájó munkájának köszöni létrejöttét, a mely vájó és mélyítő munkát itt a mészben még a víznek aknaszerűen alámosó erőművi és a szénsavnak oldó kémiai hatása is istápol.

A szénsavas víznek ilyen hasznos hatását a mészfensíkok minden egyes szirtjén külön is észlelhetni kicsiben, sőt a víznek barlangképző aknamunkáját is tanulmányozhatni. Hogy a Szádellői-völgy csakugyan lassú erosio műve, arról a meredek sziklafalakban még jó magasságban is található kivájlások, kút- vagy barlangszerű lyukak is tanúskodnak. Egy a völgy közelében, de már fent a fensíkon levő ilyen kutról azt állítják, hogy csak akkor van benne víz, mikor a völgybeli patak kiárad; valószínűleg azért, mert ilyenkor nem folyhat le a kútba gyülemlett víz.

De nézzük már a völgyet. Meredek, majdnem függőleges oldalfalai 300 méternyi magasságig érnek föl; az ólomszürke kőzetet csak gyér növényzet borítja, cserjék és fák csak a sziklarepedésekben verhetnek gyökeret, itt is csak satnya tenyészetre juthatva. Fent a magasban néhány tiszafát (taxus) vehetünk ki, melynek szerfölött kemény és szívós fája ellentáll a viharoknak. A völgy fenekét mindenütt vastag rétegben borítja el mészkő-törmelék és görgeteg, melyet egy 1878-ki nagy felhőszakadás vize hordott ide; a sziklákon itt-ott látható friss-

törési és szakadási helyek egyébiránt azt mutatják, hogy a völgy falai is hozzájárulnak a „kikavicsoláshoz“. Még csak két év előtt is nem kis feladat volt a völgyön végig menni; legjobb esetben is egy pár csizma adta meg az árát; csak körül köre ugrálva lehetne haladni, a sűgő patakon pedig számtalanszor kelle átgazolni, vagy a ki ezt nem akarta, híd gyanánt egy szál deszkát kellett maga után vitetnie vagy pedig egy-egy vékony fatörzsön himbálódzva átkelnie a vizen, a mi nem mindég esett meg száraz lábbal. Ma már a Kárpát-egyesület „Keleti Kárpátok“ osztálya által készítettett ösvény vezet a völgyön végig, a patakon való gyakori átkelést pedig szilárd és kényelmes pallók teszik könnyűvé.¹⁾

Hosszúra nyúlva, mint óriási kígyó halad a népes társaság a kanyargó keskeny ösvényen fölfelé, itt egy hídon átkelve, majd egy szikla mögött eltűnve. A sziklafalak mind közelebb és közelebb szorúlnak egymáshoz; fent a magasban kékes vízfény koronázza ormaikat, lent a szurdok aljában komor szürke árnyékba merülnek. Egy malom romjai mellett haladunk el, melyet az 1878-ki árvíz rombolt le. Fejünk fölött a kék égboltozatnak csak egy szalagját látjuk, melynek keskenysége megérteti velünk, miért szerepeltet a nép majd minden regéjében, mely a Szádellői-völgyről szól, egy-egy hőst vagy lovagot, ki a sziklahasadékon átugrott.

Ezen regék egyike még Attila hun király idejében szerepel s elmondja, hogy seregének egy nagy része Irnák. Dengesich és Ellák hercegek vezetése alatt éjszak felé vonultában a géták és keleti góthok által szétveretett. A megsebesült Dengesichet övéi Attila szárnyas lovára ültették, melyen röpülve száguldott tova. Így érte el Torna vidékét; a szárnyas ló a Szádellői-völgy hasadék fölött is át akart ugrani, de ekkor már elhagyta a sebesült herceget ereje s a lóról le a völgy mélyébe zuhant. (Ma is mutogatják a szárnyas ló patáinak és patkószegeinek a lenyomatait a sziklában). Holttestét Ellák föltalálta és a völgyben eltemette, maga pedig, megunván a harczos élet viszontagságait, népével együtt ezen a környéken települt le.

Egy másik regé a lovagkorban játszik s így természetes, hogy a szerelemnek jut benne a főszerep.

A Szádellői-völgy sziklatetőin két vár állott hajdan szemben egymással; az egyikben Balázs lovag lakott Endre fiával, a

¹⁾ Az út- és hídépítési munkálatok végrehajtása első sorban a tornai helyi bizottság, különösen Köhler Albert, Kaczvinszky Géza, Hetzendorf Ede és Korotvizka Ferencz urak érdeme. A hidak építéséhez való fát gróf Zichy-Ferraris Géza és Dreher Antal urak ajándékozták.

másikban egy öreg néni oltalma alatt Melánia kisasszony, a kiről mondanom sem kell, hogy angyali jó, tündérszép és dús gazdag volt; ez is természetes, hogy a két vár nemzetsége régi idők óta engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett egymás iránt; — hisz egyébként már itt szakadna vége a mesének, még pedig lakzival. Endre és Melánia azonban korántsem gyűlöltek, sőt forrón szerették egymást; minthogy azonban Dorottya néni sárkány módjára őrizte a szép leányt, nem egy könnyen közeledhetett hozzá Endre; de végre is módját ejtette, hogy szerelme tárgyával egy árnyas rózsalugasban találkozzék. Csakhogy ez a boldogság nem tartott soká, mert valaki fel-födözte a néni előtt a találka helyét és Endre csak a lovag-regék elmaradhatatlan kellékének, egy kötélhágcsonak, segélyével menekült meg a biztos börtön elől. A szerelem édes óráit búbánat követte. Melánia azonban hű és állhatatos maradt s minden kérést kikoszorazott. Időközben meghalt az öreg Balázs és Endre örökébe lépett. A mint egyszer a szép, halvány Melánia a vár kertjében sétált és vágyódva tekintett a szemben álló vár felé, egy nyíl röpült lábai elé s rajta egy levélke, melyet a néni elől keblébe rejtett s csak szobájában olvasott el. A levél írója arra kérte benne a leánykát, legyen állhatatos és adja tudtúl mindenkinek, hogy ő csak annak lesz nejévé, a ki lóháton egyik várból a másikba ugrat át. Melánia követte ez utasítást és kérői egyik a másik után távoztak, mert senki sem mert közülök az ugrásra vállalkozni. Ekkor egy fényes vértetű lovas érkezik lebocsátott sisakkal, senki sem ismeri, csak Melánia tudja meg szívének hevesebb dobogásáról kilétét. A lovas neki ugrat s mint villám szökik át a mélység fölött a tulsó vár bástyája alá; nem kell mondanom, hogy Endre volt. Azonnal meg is ismertette magát és követelte díját. Erre Dorottya néni úgy megijedt, hogy rögtön megütötte a guta és szörnyet halt. Most már mi sem állott a szerelmesek útjában, egybekeltek és boldogan éltek Endre várában, melyet azontúl Ugrónak neveztek el. Ma már hiába keresnéd szíves olvasóm e várak romjait, helyeiket azonban megmutathatom neked, ha kedved van egy sziklafalra felkapaszkodni; — talán ne bántsuk mi azt.

De menjünk tovább; a völgy most annyira megszőkül, hogy a zúgó patak mellett alig jut hely az ösvénynek, melynek meredek sziklák teljesen elállni látszanak további útját. Egy ily útbaálló sziklát megkerülve, csodás és elragadó látvány áll előttünk: a meredek szirtfalak alkotta színekör közepén egy szabadon álló, czukorsüveg alakú nyulánk szirt, a „Czukorsüveg“.)

a Szádellői-völgy földíze és fénypontja. Borzadálylyal tekint fel a vándor a szédítő magasságba, hová más nem juthat fel, mint a lég szárnyasa. A völgy felőli oldalon teljesen függőleges, sőt előre hajlott a sziklatűnek a fala, sehol egy párkány, sehol egy repedés rajta, melybe az ember lábát megvethesse; cserje nem verhet gyökeret oldalain, fa nem koronázza csúcsát!

Nemde nyájas olvasónóm? ez a hely is olyan, hogy nem is képzelhető, hogy ne lenne valami regényes monda hozzáfűzve. Csakugyan van is, és ha megengeded, elmondom röviden, úgy a mint a nép szájából hallottam.

Lakott Szádellőn hajdanában egy deli hajadon, kinek szépsége heted-hét országra szólt, lenge természetével és könnyű lábaival bizton járta a sziklákat, sőt a Czukorsüvegre is könnyű szerrel feljutott. Akadt is kérője nem egy a szép lánynak, de ez azt vette fejecskéjébe, hogy csak annak adja kezét, a ki őt a Czukorsüveg tetéjén öleli meg. Már több kérő éltével lakolt a merész vállalkozásért, míg végre volt a sok között egy olyan is, a ki iránt a szép leány szíve sem maradt közönyös. Ez az ifjú is vállalkozott, hogy felmegy a sziklacsúcsra az édes díjért; a kitűzött napon nagy nézősereg vette körül a szirtet, melynek tetéjén a lányka állott már, a völgy virágai-ból font koszorút tartva kezében és epedve várta a merész ifjút. Ez bátran és ügyesen haladt mind fölebb és fölebb s már-már elérte a csúcsot, — egyszer csak megsiklott a lába s a mélységbe zuhant. A leány még megragadta ruháját, de vesztére, mert ő is vele bukott. A halálban egyesült pár összezúzott testeit közös sírba temették a Czukorsüveg lábánál.

Tisztelettel indítványozom: állíttassék egy emléktábla a szerencsétleneknek Jókai örményének híres mondásával:

„Ne mászsz a fára, nem fulsz belája,
Ne menj a vízbe, le nem esolsz“.

A Czukorsüveg melletti sziklafalban, jókora magasságban van egy bokrokkal elfedett barlang is, melynek szájából igen szép a kilátás; lábaink alatt a vad sziklavölgy, mély árnyékba merülve, túl rajta a torna síkság ragyogó napfényben.

Joh. Math. Korabinszky „Geographisch-historisches und Produkten-Lexicon von Ungarn“ című művében van egy hely, mely bizonyára erre a barlangra vonatkozik és mely így szól: „Sadellő Sadel. ein ungr. Dorf im Torner Kom. $\frac{1}{4}$ M. von „Torna W. NW. Es befindet sich allhier eine überaus grosse „Höhle, in welche sich König Béla IV. als er bey dem Flusse „Schajo geschlagen wurde in Sicherheit begeben haben soll.

„Auch hält man dafür, dass diese Höhle von anderen Menschen bewohnt worden, weil man noch eine Menge Gebeine von „allerhand Thieren darinnen antrifft.“ (Szadellő, Szadel, magyar falu Tornavármegyében, $\frac{1}{2}$ mfl. Tornától NyÉNy. Van itten egy fölötté nagy barlang, melybe IV. Béla menekült, midőn a Sajó mellett megveretett. Azt is mondják, hogy ezen barlangot más emberek lakták, mivel benne mindenféle állat csontjait találhatni).

És csakugyan vannak is jelek, melyek a mellett szólanak, hogy emberek tartózkodási helyéül szolgált a barlang; magában a völgyben is találhatók cserepek és más egyéb, történelem előtti lakókra valló eszközök.

Innen túl már kezd vesztetni vadságából a szurdok, oldal-falai kevésbbé meredek és cserjékkel, fákkal jobban benőtték. Az ú. n. Királykút pompás, kristálytisza vizéből oltjuk még szomjunkat, a mit úgy mondják, hogy IV. Béla király is megtett e helyen; és kevéssel odább, a Vinkély és Szárpatak összefolyásánál egy szép, minden oldalról sűrű, szálas erdő által környezett réten állapodunk meg. A tiszta patak itt még halk robogással siklik tova bokor árnyalta partjai között és senki sem tenné föl róla, hogy alább vad hegyi zúgó alakjában fog szirtől-szirtre szökdelni. Ezen az idylli helyen hosszabb pihenőt tartottunk és erőt gyűjtöttünk további utunkra.

Hosszú asztalok és padok voltak itt felállítva, nagy üstökben pedig rotyogva főtt a gulyáshús; a bokrok tövében földdel fedett és csapra vert hordókat vettünk észre, s mindjárt gondoltuk, hogy nem vízzel vannak megtöltve. Az egész társaságot nagyon kellemesen lepte meg, midőn Hetzendorf Ede, jószágigazgató úr, a terület birtokosának, Dreher Antal úrnak, nevében üdvözölt és kért bennünket, hogy Dreher úr vendégeiül tekintsük magunkat.

A közgyűlés végeztével jócskán hozzá is láttunk a falatozáshoz és csakhamar derült hangulatba jutottunk; egyik felköszöntő a másikat érte s természetesen, hogy ezekben mindenek előtt a vendégszerető házi úrról emlékeztünk meg. A cigány is ráhúzta, és tánczra kerekedett a fiatalság, míg az érettebb korúak a szép pázsitra heveredve, részint Bacchusnak, részint Gambrinusnak áldoztak; közbe-közbe víg dal is hangzott fel s így tölt el a legkellemesebben néhány óra.

Ne zavarjuk a társaságot, menjünk magunkban egy darabon fel a Szárpatak völgyén; két malomnak a romjait érzük, melyek közül az alsó már igen igen régen romban hever, csak vízárkai és alapfalai jelölik egykori helyét. Ez a malom hajdan Gazdag Máté tulajdona volt, ki ifjú korában a Tökölyi hívei

közzé tartozott ¹⁾ és ki utóbb megtakarított vagyonkájával itt húzta meg magát. A vértörvényszékek elől bújdoso bajtársai közül nem egy tartózkodott nála. Gazdagnak a vagyona szépen gyarapodott és csak egy hiányzott házi boldogságához, a gyermek. A mint egykor birtokának határait bejárta, egy szikla-üregben haldokló nőt talált, ölében síró csecsemővel; mindkettőt bevitte malmába, hol a nő nemsokára meghalt. Az árvát magokénak fogadták Gazdagék, Rózsának nevezték el s nagy örömük telt a szépen fejlődő gyermekben. A molnárléány szépségének és szívjóságának híre ment a vidéken s a malmot vadászok és úrfiak is sűrűn látogatták kérőkként. Különösen két ifjú vetélkedett Rózsa kezéért, János és Miklós.

Aközben megint nehéz háborús idők következtek s a két vetélytárs is elment a hadba a haza védelmére; búcsúzáskor az öreg molnár azt mondotta nekik, hogy annak adja majd leányát kettőjük közül, ki a harcban nagyobb vitézi tetteket fog végbevinni. A háborúnak még vége sem volt és János már bekopogtatott a malomba, de nem mint vitéz harcos, hanem mint főnöke azon vérszomjas rablócsapatok egyikének, melyek akkortájt a Kárpátok egész vidékén barangoltak. A malomba azért jött János, hogy Rózsát magának követelje, az öreg molnár azonban megtagadta tőle a leány kezét, sőt, a mint János erőszakkal fenyegetődött, védelmi állapotba helyezte malmát. Eközben megkötöttet a béke s Miklós is hazatért mint dicskoszorúzott vitéz huszártiszt; a molnár és gyámleánya tárt karokkal fogadták s nemsokára megtartották a kézfogót. Az esküvőt megelőző napon fényes nász néppel vonult a völgyén a völgyön fel, midőn az út egyik kanyarulatán vészjósló tüzfényt vettek észre, siettették lépteiket s elérték a lánggal égő malmot, melyben János embereivel rabolt és pusztított. Heves küzdelem fejlődött ki násznép és rablók között, mindkét részről többen megsebesültek, sőt halva is maradtak, de végre is megfutamodott a rablócsapat. Miklós átkutatta a leégett malom romjait, a molnárnak és nejének holttesteit meg is találta, de menyasszonyának nyoma se volt. Egy szörnyű gondolat villant meg agyában: menyasszonyát bizonyosan elrabolta vetélytársa! Gyorsan néhány elszánt társat vett magához és elindult a rablók fölkeresésére és kedvesének megmentésére. A Szádellői-völgy egyik barlangja előtt gyanús mozgást vettek észre, óvatosan oda lopóztak, meg-

¹⁾ Ez a rege, valamint a fentebbi kettő, t. i. a Czukorsüvegről és a hun királyfiról szóló terjedelmesen le van írva a „Vasárnapi Ujság” 1864. évi 30., 31. és 32. számaiban.

lepték az oda vonúlt rablókat s mind egy szálig lemészárolták őket, köztük Jánost is.

Nem messze e helytől megtalálta Miklós kedvesét is a saját és bajtársai nagy örömére.

A malom omladécai közöttt egy vasládában megtalálták a molnár kincsét is. Kévéssel ezután egybekelt a mátkapár, de elköltöztek e vidékről, mely csak fájó emlékeket költött bennök. A malom soha sem épült fel többé.

A Szárpatak völgye itt már egészen erdei völgy jellegét veszti föl és tovább haladva rajta, az 1118,6 m. magas Csükerész-re jutunk.¹⁾ A völgytől nyugatra a Hollókő (880.7 m) emelkedik ki a fensíkből, egy szagatott, vad mészsziirt, melynek közelében több sziklahasadék és barlang van. Scholtz Albert tanár mind megvizsgálta ezeket és szerinte legjelentékenyebb közöttük a Hólyuk-nak nevezett hasadék, melybe a nevezett tanár egész 225 méternyire jutott, de mely egykor valószínűleg jóval nagyobb lehetett. Scholtz tanár véleménye szerint összefüggésben van a Hólyuk egy másik hasadékkal, melynek falai jégkristályokkal vannak ellepve; az igen meredek hajlású barlangfenék is jéggel borított. Egy helyen igen hirtelen meredek a fenék esése, úgy hogy a további behatolás segédeszközök nélkül nem lehetséges. Kíváncsinos volna ez üregnek behatóbb átkutatása, mert nem lehetetlen, hogy egy nagyobb kiterjedésű jégbarlangnak képezi részét.

Nehéz próbát állott ki az utazó társaság fegyelmezettsége, midőn, tekintettel még hátralevő utunknak hosszú és részben fázasztó voltára, indulót fuvattam. Mindenki oly jól érezte itt magát, hogy szívesen elmaradt volna estig is; de végre győzött a fegyelem, és útnak indultunk a falucskaírdemes bíró vezetése alatt, ki fontos szerepének tudatában méltóságos léptekkel haladt előttünk zászlóval kezében. A társaságból csak azok maradtak vissza, kiknek nem volt szándékukban az Áji-völgybe jónni.

Jó meredek erdei ösvényen értünk fel a Szádellői- és Áji-völgyek közötti fensíkra, honnét gyönyörű látvány tárult szemeink elé: lábaink alatt a bejárt völgyhasadék feküdt, melynek minden kanyarulatát követhettük szemeinkkel; a Czukor-süveg szépen kivált a körülvevő sziklafak közül, de mily kicsinynek tűnt fel innen a magasból! — mintha nem is az az égbe törő hatalmas sziklabütű volna, melyre alulról szédülve néztünk fel. Lám, Czukor-süveg barátom! — veled

¹⁾ L. Scholtz Albert tanárnak: „A tornai plató és környéke“ kitűnő dolgozatát.

is közös sok földi nagyságnak az a tulajdona, hogy alúlról tekintve bámuljuk nagyságodat; de ha magadnál magasabb álláspontra helyezkedünk, látjuk, hogy te sem vagy oly nagy, mint a milyennek látszol; hisz alig érsz fel a sziklafalak fél magasságáig! — Szerencséd jó Czukor-süveg, hogy a legtöbben csak alulról látnak!

A sziklatömkelegen túl a síkságot látjuk és rajta, épen a sziklák csipkés határán Udvarnokot; szóval oly tájkép áll előttünk, mely regényességben ritkítja párját.

Magán a fensíkon fiatal tölgyerdő váltakozik kisebb-nagyobb tisztásokkal; sok itt a különféle mélységű és kiterjedésű töbor, melyek némelyike összerepedezett sziklatömegekkel látszik betömöttnek lenni; ezek a töborok beomlott üregek szádjai és a földalatti vízfolyások vízfogó tölcseireiül tekintetők.

A Falucska közelében levő 892 m magas Grecsu-Verchnál elérjük a Falucska-i-barlangot, melyet egy kissé behatóbban meg fogunk szemlélni.

A barlang szádja bokroktól fedve, egy kiálló kőszikla tövében van; egy igen szűk folyosóba jutunk rajta, melyben 4—5 perezig kell négy kézláb, sőt néhol hason csúszva tovább haladnunk, azután hirtelen tágas csarnokká bővül az üreg, melynek boltozatát hatalmas cseppkőoszlop látszik támogatni; több karcsú oszlop, orgona, kemence és függőnyalakú cseppkőképződmények díszítik ezt a csarnokot.

Egy sziklahasadékon át nagyon szép, minden oldalról teljesen zárt üregbe tekinthetni ismét, melyet Kápolná-nak neveztem el. A csarnokból két ág nyílik, az egyik felhágó irányban halad és sziklahasadékban végződik, a másik lefelé tart; e tájon mindenütt beomlás jeleit mutatja a barlang. Oldalt is ágazik ki a csarnokból még egy emelkedő ág, valamint a bejáró sikátorból jobbra szintén egy.

Scholtz Albert tanár mérése szerint 78 méternyi hosszú a barlang járható része. Beszélt Scholtz tanár e barlangra vonatkozólag, „hogy megtörtént, egyszer egy juhász a juhoknak „darabonként ellopásába beleunván, egyszerre egész nyáját „lopott s azt a barlangba terelte. A barlang azután pár napig „soha nem látott vígságnak volt tanuja. Ott lakmározott az „egész falucska-i kupaktanács, ott sütötték s ették a birkákat „s fogyasztották hozzá a megfelelő mennyiségű pálinkát, mit „a zsidó a bőrökért szolgáltatott“; míg végre a hatóság nesztét véve a dolognak közbelépett. Ezen alkalommal — fájdalom — egészen be is kormozták a lakmározók a barlang nagy részét;

de meg az esemény által bizonyos hírre is tett szert a barlang, sokan kezdték fölkeresni és cseppkődíszétől megfosztani. Szerencsére sértetlen maradt a hátsó rész, mert ez csak egy igen szűk sikátoron, hason csúszva érhető el. Egy tágas terem ez, melyet cseppkőfüggöny oszt kétfelé és mely teli van szebbnél szebb képletekkel.

A Falucsikai-barlangon kívül még több kisebb barlang-szerű üreg és kútalakú Ravaszlyuk van a fensíkon; ilyenek a Krulova-bánya, a Djira, továbbá a görgői darázskőbánya közöttében az Oltárluk, valamint Udvarnok és Görgő közel a Miklóskő aljában az ú. n. Ördöglyuk.

Meredek, pázsittal benőtt lejtőn, melyen a társaságnak néhány magát megnevezni vonakodó tagja el is esett, az 557 tót ajkú lakost számláló Falucska községet értük. A község az Áji-völgy felső végén egy tágabb völgykatlanban igen festői fekvéssel bír.

Kevés hely van még magas hegyvidékeken is, mely annyira el volna a világtól zárva, mint Falucska, melyhez szekerem egyáltalában nem férhetni. Régibb időben bányászatot is űztek itt.

Falucsán alól már az Áji-völgyben vagyunk; ez itt fent egy szerfelett szűk erdős völgy, melynek mélyen a gyalog-ösvény alatt levő fenekén hegyi patak vájt magának keskeny medret. A patak vizét csak itt-ott pillanthatjuk meg, csupán mormogása hallik fel a mélységből. Alább sziklásabb lesz a völgy s egyszer csak egy sziklafal felső párkányán találjuk magunkat, melynek oldalában keskeny gyalogösvény vezet le a mélységbe; egyfelől meredek sziklafal, másfelől szédítő mélység, s ugyancsak jó fej és biztos láb kell hozzá, hogy baj nélkül lejusson az ember az Ördög-hídján, mint e helyet nevezik.

Az Ördöghíd képezi a válaszfalat a völgy felső és alsó emelete között s úgy képződhetett, hogy a víz eleintén csak földalatti medrekben folyván, ezeket annyira kivájta, hogy e helyen egyszer csak beomlott a mészfal s azután idő multával mind bővebbre vájta a víz a völgyet.

Különösen a hölgyeknek volt nehéz feladat az Ördög-hídján való lejutás, de végre is minden baleset nélkül szerencsésen lejutottunk mindnyájan; és hogy így jutottunk le, azt is a tornai tűzoltó uraknak köszönhetjük, kik a hölgyek iránti előzékeny udvariasságból kötelet húztak végig az ösvény falán s ezzel könnyítették meg a hölgyeknek (és másoknak is) a lejutást.

Csak alulról vehető ki tisztán, hogy a szikla egész szé-

lességében elzárja a völgyet és hogy a patak egy sziklatorokból, bizonyára az egykori barlangüreg maradványából — zuhog le.

Innét fogva egymást követik a szebbnél szebb tájképek, melyeknek szépsége szóval le sem írható. Itt is van fönt magasán egy barlang. A patak vize egy helyütt eltűnik a mésztalajban, hogy valamivel alább újra előbukkanjon, — nagy omladéklejtők, úgynevezett p é n t e k - e r g e t ő k (eregetők) váltakoznak szaggatott sziklaoldalakkal; a kőomlások alól pompás vizű gazdag források buzognak mindenfelé. A völgy vadregényessége közepett jól esik a szemnek egy csöndes kis tó tükrén megpihenni, melybe kis vízesés ömlik. Alább megint egy igen szép darázs-kő-fal zárja el a patak útját, úgy hogy ez oldalt tér el, de végre is szép ívű szökéssel jut le a párkányról, melyből méltóságosan emelkedik ki egy szép szirt. Még alább megint vízesést képez a patak s egy cseppkőbarlang is található; megint különálló kisebb-nagyobb szirteket és igen szép darázs-kő-képződményeket érünk, végre az úgynevezett szallonnás ergetőt elhagyva Áj falut érjük el (543 magyar lakossal). A völgy tulsó oldalán a várba vezető utat látjuk fölfelé kanyarogni; mondják, hogy valami zárdának a romjai is láthatók ott.

Ájban már ott várakozó szekereinkre ültünk és alkonyat tájban szerencsésen elértük Tornát, hol vacsorára megint a megyeház helyiségeiben jöttünk össze; itt találtuk már társaságunk azon tagjait, kik a Szádellői-völgyben maradtak vissza. Ezek még jó ideig mulatoztak volt ottan jó bor és zeneszó mellett; egyikök azt jelentette nekem, hogy a hidak és pallók a Szádellői-völgyben visszajövet mintha meggyengültek volna, mert többen igen jelentékeny ingást vettek rajtok észre, sőt hogy az ösvény is keskenyebb lett volna mint reggel.

Ez estve hamar nyugalomra tértünk, mert másnap, aug. 21-én korán kelle útra kelnünk Aggtelek felé.

Tornáról egyenest Rozsnyóra két úton juthatni: az egyik az állami út, mely Udvarnok, Görgő, Almás, Hárskút és Krasznahorka-Váralján visz keresztül; eleintén a Torna-patak völgyén visz az út fölfelé, azután az almási és körtvélyesi szőlők között; a Szoros-kövön, az ország legrégebb műutainak egyikén, átkelünk a sziliczei fensík éjszaki nyúlványán. A tulsó oldalon gyönyörű kilátás nyílik Krasznahorkára és Rozsnyóra, a Sajó-völgyre és az ezt környező hegyekre, melyek közül különösen a Pozsálló és a Pipitka válnak ki.

A másik útvonal, mely Udvarnoktól Barkán, Lucskán, Kovácsvágáson és Dernőn keresztül visz a szép Csermos-

nya-völgyön, szintén igen érdekes. Szűk erdős völgyön halad az út mindenütt, melyet regényes sziklacsoportok tesznek változatossá. Az ezen völgyön levő két vasgyárat is megsemmisítheti, ki erre veszi útját. Az egyik, a lucskai, a gróf Zichy-Ferraris-é; ez 1884-ben 40000 métermáza nyersvasat termelt és 24 kohómunkást meg 80 bányászt foglalkoztatott. Az itt termelt vas kemény-öntvényre alkalmas.

A másik, a gróf Andrassy Dénes-féle dernői vasgyár, 1884-ben kohójában 21426 métermáza szürke nyersvasat és 3907 métermáza öntvényárút termelt; kúpolás pestjeiből 4852 métermáza kereskedelmi öntvény és 11010 métermáza vasúti keréköntvény került ki. Ez a gyár 182 kohómunkást és 80 bányászt foglalkoztat; ezenkívül mindkét gyár sok favágónak, szénégetőnek és fuvarosnak ad kenyeret. Kovácsvágás lakosai mind fuvarosok. Krasznahorka-Váralja közelében az állami utat éri el ez az útvonal.

Gyönyörű reggelre virradtunk és ragyogó napfényben haladtunk az úgynevezett Hegyorra alatt (a sziliczei fensík nyugati nyúlványa Torna közelében) be a Bódva-völgybe.

A völgy két oldala közötti ellentét azonnal feltűnik, jobbra a mészfensík meredek oldalai, balra hullámos erdős dombor, mely részint szénképződménybeli löszből, részint dyasból áll. Vendégi (327 lak.), Nádaska (256 lak.), Komjáti (529 lak.) és Szilas (827 lak.) mellett elhaladva egyenesen egy a völgy közepén emelkedő dombnak tartunk, mely a Szögligeti-völgy széles torkolata előtt áll és melyről Szádvár romjait látjuk meg.

Szádvár is azon 7 vár egyike, melyeket állítólag Bebek Mátyás épített. Már 1336-ból van említés téve a Zaard várához tartozó jobbágyokról és 1338-ban már Bertalan mestert találjuk Zaardváron (Katona és Fejér szerint Szádváron) mint Drugeth nádor várnagyát.

A XVI. században a Bebekék bírták Szádvárt; midőn Bebek György Szapolyay közbenjárására szabadulván ki a török fogságból, ennek a pártjára állott, Miksa király jószágának elkobozását rendelte el és ezen rendelet végrehajtását Schwendi Lázárra bízta, ki elfoglalván Szendrőt, 1567. január 14-én bevette Szádvárt is. 1604-ben Bocskay foglalta volt el. Erre a két eseményre vonatkozik Beza¹⁾ megjegyzése; Szendrőről szólva azt mondja a 36. oldalon:

¹⁾ Johann Beza „Neue Beschreibung des Königreichs Vngarn, und darzugehöriger Landen, Städte und vornehmster Oerter.“ Leipzig, 1664.

„... dass solcher (noch den Christen gehöriger) Ort an „einen Pestilentzischen, und ungesundenen Luft gelegen seye, „zwei Schlösser, eines innerhalb der Mauern, und das ander, „Namens Zadvar, auff dem Berg habe.“ (... hogy ezen (még a keresztények kezében levő) hely dögvészes és egészségtelen levegőben fekszik s két várral bír, egyik a falakon belől, a másik, Zadvar nevű, a hegyen).

Tovább a 334. lapon ez áll: „Saduara, Sadvaria, ist in dem „angedeuten Krieg, An. 1605 von 60 Teutschen Soldaten, „den Heyducken übergeben worden, welches doch so starck, „und fest, dass Lazarus von Schwendi im Jenner Anno 1567 „(da es des Georgii Bebeci Gemahlin, der Sophiae Patociae, „deren besagter Eheherr damaln in Siebenbürgen var gehörte) „solches mit gantzer Macht belagert, und lang stürmen lassen, „biss er es durch Vbergab, bekommen. Denn es auff einem „hohen Berg gelegen ist.“ (Saduara, Saduaria az említett háborúban 1605-ben 60 német katona részéről át lett adva a hajdúknak, pedig olyan erős, hogy Schwendi Lázár 1567. január hóban (midőn Bebek György felesége, Patócsy Zsófia bírta, kinek férje akkor Erdélyben volt) egész hatalommal körültáborolta s vivatta, míg megadta magát).

Szin-nél (608 l.) a Jósafő- vagy Jósafő-patak szűk völgyébe érünk, melynek mindkét oldala a triasbeli guttensteini mészből áll; Petri községen áthaladva (367 l.) Jósafőt érjük; itt már át kell hágnunk a fensík tulsó oldalára.

A Jósafői-völgyön, de valamivel feljebb egy igen gazdag forrás bugyog a fensík oldalából, ez a Baradlában folyó patak-nak a kifolyása; nem messze ismét van egy beomlott tárna, melyen át egykor — a mint mondják — a barlangba akartak erről az oldalról jutni, mi azért nem sikerült volna, mert földalatti tóhoz jutottak, melyen nem mertek átkelni. De ez csak szóbeszéd, biztos adatok nincsenek eziránt.

Rövid pihenés után a fensíkra vezető úton ennek tetejére értünk, honnét szép a kilátás Jósafőre és szűk völgyére.

Átlépve a torna-gömöri határvonalat, az úgynevezett Vöröst-tó mellett visz el utunk, mely egy tojásdad bemélyedésben gyülemlött össze. Még több ily bemélyedés, többor mellett haladunk el, melyek mind egy-egy barlangmenetnek felelnek meg; kettő ezek közül, az út balfelén, csak keskeny gerincz által van egymástól elválasztva. Ezen a helyen fog a barlang második bejárata kitöretni.

Negyedfél órai utazás után elérjük Aggteleket (483 magyar lakos) és egyenesen a barlanghoz hajtatunk, melynek szádja a helységtől nyugatra meredek sziklafal tövében van. Itt nagy társaság fogadott, élén Baksay Dániel úr, aggteleki ref. lelkész és a barlang gondozója ¹⁾.

¹⁾ A ki rövidebb úton, például egyenesen Budapestről akarja a barlangot meglátogatni, az legjobban teszi, ha Bánréve felé Tornaljáig utazik vasúton, honnét elég jó országúton nem egész két óra alatt érhet Aggtelekre.